

Ege Coğrafya Dergisi, 19/2(2010), 1-25, İzmir
Aegean Geographical Journal, 19/2 (2010), 1-25, İzmir—TURKEY
2012’de yayımlanmıştır. (Published in 2012)

BİLİM OLARAK COĞRAFYA VE EVRİMSEL PARADİGMALARI

Geography as a Science and Its Evaluative Paradigms

“Coğrafya; insanın mekânı
kontrol etme çabasıdır”

Nurettin ÖZGEN

*Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
nozgen@gmail.com*

Abstract

This study aims to explain various definitions for the concept of geography and major paradigms that are important in the historical development of the science of geography. For this purpose, various publications including geography, history and philosophy of the subject were studied and the integrity of the appropriate text in a chronological framework has been prepared under the research. Although the term geography was first stated indeed in the third century, B.C, it is thought of people on life style and space since the existence of the human being. Picturing of space (descriptive approach) is one of the first paradigms of geography. This also constituted the first phases of *determinism*. Afterwards, possibilist paradigm, in which human influences the natural environment and which claims that human changed this environment with various interventions against the impacts of natural environment that limited human life (determinism), has emerged. The concept of the mission undertaken has resulted in many paradigms. *Probabilistic, military, spatial organization, landscape-paysage, chronological paradigm and humanist, feminist, postmodern and cybergeography paradigms* followed these scientific approaches within geography. With the effect of technological advances, being able to obtain various data related to space rapidly, has provided the analysis of geographical environment by human according to distinctive perspectives. Through these data, dominating the geographical environment, in other words, concept of *sanctioning geography* has emerged. The final address of all the advances in geography is benefiting from all these spatial data and knowledge related to geographical environment for power struggle. Therefore, it will be appropriate to consider the geography as *human’s attempt to control the space*. As a result, the importance of geography as a deep and strategic science with the effect of scientific paradigms has been continuing to increase with each passing day. The use of geography, especially with the socio-economic and political approaches, as a strong tool for governments to control the space as a tool, has continued to give a deep and strategically vital identity to geography.

Keywords: Geography, paradigm, geographical thought, development of geography, geographical paradigms

Öz

Bu çalışmanın amacı, coğrafya kavramına yönelik farklı tanımları ve coğrafya biliminin tarihsel gelişiminde etkili olan başlıca paradigmları açıklamaktır. Bu amaca yönelik olarak, coğrafyanın tarihini ve felsefesini içeren çeşitli yayımlar incelenmiş ve konu bütünlüğüne uygun, kronolojik bir çerçeve kapsamında araştırma metni hazırlanmıştır. Coğrafya kavramı ilk kez M.Ö. III. yüzyılda ifade edilmiş olsa da aslında, insanın yerküreye ayak bastığı andan itibaren var olan yaşamsal biçim ve

mekâna yönelik uygulamalı düşüncelerdir. Mekânın resmedilmesi (*betimsel yaklaşım*), coğrafyanın ilk paradigmalardanıdır. Bu aynı zamanda *determinist yaklaşımın* da ilk basamaklarını oluşturmaktadır. Daha sonra insan yaşamını sınırlandıran doğal çevrenin etkilerine (determinist) karşılık, insanın da doğal ortamı etkilediği ve çeşitli uygulamalarla bu ortamı değiştirdiğini savunan *possibilist paradigma* ortaya çıkmıştır. Coğrafya alanındaki bu bilimsel yaklaşımları; *probabilist, askeri, pozitivist, landscape-peyzaj, kronolojik, hümanist, feminist, post modern ve siber coğrafya* gibi paradigmlar izlemiştir. Teknolojik gelişmelerin etkisiyle, mekâna ait çeşitli verilerin hızlı bir şekilde elde edilmesi, insanın coğrafi ortamı farklı bakış açılarına göre analiz etmesini sağlamıştır. Elde edilen bu verilerle, coğrafi ortama hâkim olma başka bir deyişle; *yaptırımsal coğrafya* paradigması ortaya çıkmıştır. Coğrafya alanındaki tüm bu gelişmelerin nihai adresi; coğrafi ortama yönelik mekânsal bilgi ve verilerin iktidar aracı olarak kullanılmasıdır. Dolayısıyla coğrafyayı, *insanın mekânı kontrol etme çabası* olarak tanımlamak yanlış bir ifade olmayacaktır. Sonuç olarak, bilimsel paradigmların etkisi ile derin ve stratejik bir bilim olarak coğrafyanın önemi her geçen gün artarak devam etmektedir. Coğrafyanın, özellikle sosyo-ekonomik ve politik yaklaşımlarla, mekânı kontrol eden iktidarlar için güçlü bir yaptırımsal araç olarak kullanılması, coğrafyaya derin ve stratejik bir yaşamsal kimlik kazandırmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, paradigma, coğrafi düşünce, coğrafyanın gelişimi, coğrafi paradigmlar

GİRİŞ

Coğrafya kavramı, ilk bakışta insan zihninde “mekânın tasviri” algısını uyandırır da aslında, “insan- mekân etkileşimine yönelik işlevsel değerler bütünü” oluşturan, -belirli bir zaman dilimindeki- “yaşamsal olgular” manzumesidir. Başka bir deyişle insan-mekân etkileşimine yönelik eylem ve durumların farklı algı ve tutumlara yansımalarıdır. Bu algı ve tutumlar kapsamında gelişen farklı paradigmlar coğrafyanın bugünkü mevcut bilimsel düzeye ulaşmasını sağlamıştır. Başlangıçta coğrafyaya atfedilen mekânsal tasvir ve çevresel determinizm paradigmları bilim, sanat ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de (özellikle coğrafi keşifler, Rönesans ve reform hareketleri) etkisiyle, bu gelişmelerden etkilenen coğrafyada da farklı paradigmların ortaya çıktığı görülmektedir.

Coğrafyanın tanımına yönelik en eski ve temel yaklaşımlardan biri olarak görülen betimsel ya da tasviri coğrafya paradigması günlük konuşmalarda sıklıkla ifade edilen durum ve eylemler için kullanılmaktadır. Bu ve benzeri yaklaşımlarda coğrafya genellikle yer küredeki “mekânsal dağılışı” ya da “fizyografik birimler” gibi mekânsal durum ve eylemlerin tasvir ve dağılışı zihinlerde canlandıran (savaş coğrafyası, kurak bölgeler, dağlar, akarsular, bilinmeyen uzak

diyarlar gibi) temaları çağrıştırmaktadır. Oysa coğrafya biliminin daha derin ve insan ile mekân arasındaki karşılıklı etkileşimi konu alan - matematiksel bir denklemin karşılıklı iki “değeri”- gibi düşünmek daha etkili ve yerinde bir yaklaşım olacaktır (Özgen, 2011a, 375). Coğrafyayı ve coğrafi düşünceyi mekânın tasviri olarak gören dar kalıplı yaklaşımlar, coğrafyanın ana temasını oluşturan çok önemli mekânsal temaların farklı disiplinler tarafından sahiplenmesini doğurmuştur. Günümüzde, tarih, çevre bilimi, ekoloji ve benzeri bilimlerin, coğrafya bilimine göre daha popüler olması ve coğrafyanın uygulama alanlarına doğru yayılmaları, coğrafya biliminin tam anlaşılabilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Coğrafyanın, özellikle mekânsal analiz ve toplumsal etkileşim konularında küresel gelişmelere uzak kalmış/bırakılmış olması (tarih ve çevre bilimi gibi bilimlerle kıyaslandığında), metodolojik bir yaklaşım ve kimlik tanımında da önemli gedikler oluşturmuştur. Köklü bir disiplin olarak, coğrafyanın yeterli derecede algılanamamış olmasının sorumlusu ise, Kayan’ın (2000) da belirttiği gibi, öncelikle akademik coğrafya camiasıdır.

Coğrafyanın etkin bir bilimsel metodoloji kazanmasında bilim tarihçisi ve teorik fizikçi Thomas S. Kuhn’un (1922-1996) ileri sürdüğü

“paradigma” kavramı önemli bir yer tutmaktadır (Özgüç ve Tümertekin 2000:7). Kuhn’a (2008:65) göre paradigma; belirli bir bilimsel topluluğun varlığına dayalıdır ve bu topluluğun üyelerinin temel varsayımları; yöntemin kuralları ve araştırma örnekleri üzerinde anlaşmış olmalarıdır. Başka bir açıklamasında ise Kuhn “paradigmaları, bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, yani örnek sorular ve çözümler temin eden, evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar şeklinde tanımlıyorum” biçiminde ifade etmektedir. Kısacası yerleşik kullanımıyla *paradigma*, kabul görmüş olan bir model ya da örnektir (Kuhn, 2008:97).

Coğrafi paradigma, coğrafya bilimine yönelik -birbiri ile tutarlı aynı zamanda farklı ve karşıt değerlerin de yer aldığı- bilimsel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım(lar)da, olay veya durumların; amaç, kavram, düşünce ve neden-sonuç ilişkilerinin bir çerçeve içerisinde tanımlandığı değerler dizisi yer almakta ve aynı zamanda bunlar arasında güçlü bir karşıtlık ve bütünlük bağlantısı da bulunmaktadır. Özgüç ve Tümertekin’e (2000:11) göre, Kuhn’un kavramlarını kullanan coğrafyacılar, değişik yönlerde yararlanmaya gitmişlerdir. Örneğin bazıları paradigma kavramını ya makro ölçekte dünya görüşü ya da mikro ölçekte bilim dalı matrisinde kullanmışlardır.

Coğrafyanın mevcut bilimsel kimliğinin yanı sıra insan- mekân etkileşimine dayalı popüler bir kavram olması da önemli bir ayrıcalık olarak görülebilir. Dolayısıyla, coğrafya hem popüler kültür hem de yerküredeki siyasi, kültürel, ekonomik ve doğal oluşumların nüvesini oluşturan önemli ve derin bir stratejik disiplindir. Coğrafyanın kapsam, önem ve içeriğine vurgu yapan Slater ve Lambert’in (1998:140) coğrafya için “değer yüklü” tanımını yapması da bu düşünceyi desteklemektedir. Böylece toplumlar veya ülkeler arası ilişkilerde, farklı yaşam ve bakış açılarına göre önemi her geçen gün artarak devam etmekte ve bu gelişmelere bağlı olarak da coğrafyada farklı paradigmalar ortaya çıkmaktadır. Coğrafyanın geniş ve kapsamlı bir araştırma alanına sahip olması ve yaşamın birçok alanıyla doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içinde bulunması, günlük yaşamsal faaliyetlerle olan etkileşimini artırmaktadır (Özgen, 2011b:2570). Dolayısıyla coğrafya, çeşitli bilim dalları ile belirli akademik

disiplinler arasında güçlü kavramsal bağlar oluşturmaktadır. Örneğin beşeri coğrafya; ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, demografi, şehir ve gelişim çalışmaları ile etkileşim halindeyken, fiziki coğrafya ise jeoloji, meteoroloji, hidroloji ve toprak bilimi ile yakın bir ilişki içinde yer almaktadır (Bennetts, 2005).

Coğrafya biliminin kapsam (inceleme alanı) olarak geniş olması, bu bilime yönelik farklı paradigmaların/yaklaşımların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, Lacoste (1976), coğrafyayı; stratejik bir bilgi olarak tanımlarken, Gregg and Leinhardt (1994) ise yeryüzündeki çeşitli özelliklerin dağılışı, tarihsel süreçlerini ve dağılışı ile ilgili bilgi ve düşünceler biçiminde açıklamışlardır. Bunların dışında, coğrafyanın tanımında, mekânsal tasvir ve insan- mekân arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulayan Ardel (1960), İzbırak (1964), Erinç (1977), Stoddart (1987), Stoltman (1991), Doğanay (1994), Tümertekin, (1994), Leat, (2002), Güney (2002), Özçağlar (2003), Acheson (2003), Morgan and Lambert (2005), Lambert and Morgan (2010) coğrafyayı insan ile doğal ortam arasındaki etkileşimleri ve bunların mekânsal özelliklerini açıklayan bir bilim olarak tanımlarken, Kant ise coğrafyayı dünyanın ve doğal ortamın tasviri olarak tanımlamaktadır (Schafer, 1953:233). Tüm bu bilimsel tanım ve yaklaşımlara göre coğrafya bilimi, hem fikir, bakış açısı, dünya görüşü ve yaklaşımı bakımından, hem de yöntem bilimsel açıdan plüralist (çoğulcu) bir disiplindir ve günümüz çağdaş coğrafyası idiografik/ nomotetik, pozitivist/hümanist, kantitatif/kalitatif, modern/postmodern, liberal/marksist vb. tüm perspektifleri bünyesinde barındıran bir bilimdir (Yavan, 2005:412).

İnsanın, yer küreye ayak bastığı binlerce yıllık bir geçmişten günümüze kadar geçen süreçte coğrafya kavramı (modern¹ anlamda olmazsa bile) çeşitli perspektif, yorum ya da yaklaşımlara göre tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu tarihsel

¹ “Modern” kelimesi Latince *modernus* biçimiyle ilk defa V. yy’da resmen Hıristiyan olan o dönemi, Romalı ve Pagan geçmişten ayırmak için kullanıldı. İçerikleri hep değişse de “modern” terimi hep kendini *eski*’den *yeni*’ye bir geçişin sonucu olarak görmek için antik çağla kendisi arasında bir ilişki kuran dönemlerin bilincini dile getirmiştir (Jameson ve diğ., 1994:31).

gelişim aşamalarında coğrafya kavramı ilk kez Eratosthenes (M.Ö.276-194) tarafından kullanıldı. Ancak coğrafyanın bilimsel kimlik kazanması - oldukça gecikerek- yaklaşık iki bin yıl sonra olmuştur. Tümertekin'in (1990) belirttiği gibi, coğrafya yaklaşık 1750-1900 yılları arasındaki 150 yıl içinde özellikle Kant, Humboldt, Ritter, Peschel ve Ratzel'in çalışmalarıyla bilimsel kimliğini kazanmıştır. Bu dönemden itibaren coğrafya bilgisine olan taleplerin artması ve mekânsal algının zenginleşmesi ile birlikte coğrafya biliminin önemli derecede gelişme kaydettiği görülmektedir.

Coğrafya ile ilgili çalışmalar ilkçağda daha çok yakın çevrelerin betimlenmesi (tasviri coğrafya) ve matematik coğrafya konularıyla ilgili araştırmalar (kozmoji, matematik) biçiminde gelişme göstermiştir. Ortaçağda ise kral ve imparatorların (zengin tüccar ve dernekler de dâhil) finansal destek verdiği ve görevlendirdiği gezgin ve gemiciler uzak diyarları imparator & kral adına keşfederek, mekâna yönelik tüm verileri iktidara taşımışlardır. İktidarlar elde ettikleri bu veri ve bilgilere göre söz konusu mekânlara nüfuz ederek yer küredeki etki alanlarını geliştirmişlerdir. Dolayısıyla ortaçağdan itibaren coğrafyaya yüklenen misyon da önemli ölçüde değişmiştir. Artık yakın çevrelerdeki mekânsal tasvirlerin yerini, bilinmeyen uzak diyarların keşfedilmesi ve bu alanlardaki zenginliklerin rapor edilerek iktidara sunulması -coğrafyanın başlıca ilgi alanı- olmuştur. Yeniçağda da keşifsel çalışmalar artarak devam etmiş ve dünya zenginliklerinin yer küredeki dağılışı nitel ve nicel durumları dünya iktidarlarının elinde çok önemli stratejik bilgiler olmuştur. Coğrafyanın nüvesini oluşturan bu alansal araştırma ve mekâna ait stratejik bilgiler, günümüzde mekânın önemini belirleyerek yaptırımsal coğrafya paradigmasının doğmasına ortam hazırlamıştır.

Yakın çağda ulus hareketleri ve yayılcı politikalar (Fransız ihtilali ve sonrasında gelişen ulus devlet hareketlerinin yanı sıra, I. ve II. Dünya paylaşım savaşları), teknik bilgi ve silah sanayisinin gelişmesi yayılcı politikaların gelişmesinde önemli rol oynamıştır. XX. yy'ın ikinci yarısında özellikle, hava ve kara savaş araçlarının gelişmesi, uzaktan kumanda ile kontrol edilebilen araçlar, uzak menzilli füzeler ve günümüzde sıklıkla yararlanılan insansız hava

araçları (uydu görüntüleri ve hava fotoğrafları), uzaktan algılama, GIS (Geographical Information Systems) ve internet gibi birçok araç- gerecin gelişmesiyle birlikte, coğrafya bilimi de bu gelişmelere paralel olarak değişim/gelişim göstermiştir. Artık yüzlerce yıl öncesi gibi dünyada keşfedilecek yer neredeyse kalmadığı gibi, aksine; dünyadaki önemli askeri (düzenli ordu, yerel güçler veya paramiliter yapılar), stratejik ve ekonomik alanlar çok daha iyi bilinmekte ve çeşitli politik hamlelerle, -bu stratejik alanlar- iktidarlar arasında birer "*mücadele alanı*" olmaktadır. Güçlü iktidarların temel hedefi, elde edilen ve geliştirilen coğrafi bilgi ve teknolojik donanımlar yardımıyla, bu alanlara hükmetmek ve mekânsal iktidarı sürdürmektir. Tüm bunların gerçekleşmesi için de güçlü bir "*informatik coğrafya*" verilerine ihtiyaç vardır. Bu bilgi ve donanımları elinde bulunduran iktidarlar -*kendi iktidarlarını sürdürmek adına*-dünyanın herhangi bir bölgesine (bir amaca yönelik operasyonlarını), askeri operasyonlar düzenleyerek, çeşitli yaptırımlar uygulamakta ve mekânı kontrol altına alarak iktidarlarını sürdürmektedirler.

Coğrafyanın tarihsel süreç içerisindeki bilimsel ilgi ve alan çalışmalarındaki çeşitlilik birçok paradigmanın ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu paradigmanın bazılarında mekânın insana hükmettiğini ve insan yaşamını denetim altına aldığını (çevresel determinizm) vurgulanırken, bazılarında ise insanın doğal ortama etki ederek ve doğayı şekillendirdiği ileri sürülmektedir. Özellikle sanayi devrimiyle birlikte, insanın mekâna ve dolayısıyla da doğal ortama yönelik çeşitli yaptırımlarda bulunması, *possibilist* paradigmanın dayanağını oluşturmaktadır. Bu iki paradigmayı da çok keskin bulan bazı coğrafyacılar ise insan- doğal ortam arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğunu savunarak, *probabilizm* paradigmasını ileri sürmüşlerdir. Mekânı kontrol etme çabası içerisinde olan güçlü iktidarların askeri (*military*) coğrafya paradigması da oldukça eski ve etkili bir paradigmadır. Mekâna yönelik işlevsel değerlerin rejim veya askeri güçler tarafından tahakküm altına alınması, aynı zamanda *yaptırımsal coğrafya* paradigmasını da oluşturmaktadır. Dolayısıyla yaptırımsal coğrafya paradigmasını "*rejim düzenleyicileri ve askeri güç*" arasında gelişen veya birbirinden beslenen ve tetikleyen iki değişkenin mekânı dizayn etme çabası olarak algılamak gerekir.

İnsanın mekâna yönelik eylem, durum, ihtiyaç ve problemlere dayalı olarak günümüzde coğrafya biliminin, “adalet, paylaşım, mekânsal bilgi, alansal kontrol, politik ve kültürel yayılmacılık” gibi temaları da nüvesine alan *hümanist, feminist, marksist, postmodern, kronolojik ve siber coğrafya* paradigmalarının gelişmesi, coğrafya bilimine derin bir kimlik kazandırmıştır. Coğrafya bilimine yönelik bu tür farklı yaklaşımlar, insanın mekânı algılama ve yaşadığı mekânsal faaliyetlerden edindiği bilgi ve deneyimlerin (olay ve durumlara farklı yaklaşımlar) farklı projeksiyonlarla göre yansımaları biçiminde tanımlanabilir.

Bu çalışmada sıklıkla ifade edilen “kavram” ve “algı” sözcüklerini açıklamakta yarar vardır. TDK sözlüğüne göre (<http://tdkterim.gov.tr>, 2011) kavram; bir nesnenin zihindeki soyut ve genel tasarımı veya nesnel gerçekliğin insan beynindeki yansımaları olarak tanımlanmaktadır. Senemoğlu (1998) ise kavramı; düşünmemizi sağlayan zihinsel araçlar, fiziksel ve sosyal dünyayı anlamamıza ve anlamlı iletişim kurmamıza yardımcı olan unsurlar şeklinde tarif etmektedir. Ayrıca kavramlar; “sosyal ve fen bilimlerinde olduğu gibi coğrafya biliminde de *algılanan kavram* (dağ, buzul ve rüzgâr vs), *betimlemeli kavram* (kuraklık, deprem vs) ve *kuramsal kavram* (levha tektoniği teorisi vs) olmak üzere, üç grupta incelenebilir” (Turgut ve diğ. 1997’ye göre Turan, 2002’den).

Algı, nesne ve olaylara karşı organizmanın yaptığı anlamlı, sistemli ve toptan bir tepkidir. Algılar duyuların sonucunda ortaya çıkarlar. Algılar bireyin eski yaşantılarına ya da bilgilerine göre şekil alırlar. Bir kişide bir şeyin algısı oluştuğu zaman, o şeyi tanıyor biliyor demektir (C. Binbaşıoğlu & E. Binbaşıoğlu, 1992; Erdal, 2006:5). Algılama duyuşal bilginin anlamlandırılması, yorumlanması sürecidir. Bu anlamlandırma kısmen nesnel gerçeklere, kısmen de kişinin sahip olduğu öznel bilgilere dayalıdır. Algılama büyük ölçüde bireyin beklentilerinden de etkilenir (Cüceloğlu, 1992:123). Tunçel’in (2002) de belirttiği gibi bireyler, yaşamlarını sürdürdükleri dünyayı birbirinden çok farklı boyutlarda algılarlar ve zihinlerinde kendilerine özgü bilişsel yapılar oluştururlar. Bu farklılık, bireylerin yaşları, ilgi alanları, eğitim düzeyleri, zihinsel kapasiteleri yaşadıkları ortamdaki uyaranlar gibi birbirinden farklı ve çeşitli faktörlere dayalı olarak ortaya çıkar.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; coğrafya kavramının farklı algı ve tutumlara göre tanımlarını, köklü bir disiplin olarak coğrafya biliminin tarihsel süreç içerisindeki etkin konumu ve önemini gelişim evrelerini ve coğrafi düşünce yaklaşımlarına (paradigmalarına) göre analizini yapmaktır. Bu kapsamda coğrafyanın;

- Farklı görüş ve bakış açılarına (algı ve tutumlara) göre coğrafyanın tanımını yapmak
- Coğrafyanın tarihsel gelişimini analiz etmek,
- Coğrafya bilimine yönelik ileri sürülen paradigmaları/ bilimsel yaklaşımları ana hatları ile açıklamak,
- Plüralist (çoğulcu) bir disiplin olarak coğrafyanın hizmet alanı ne(ler)dir? Başka bir ifadeyle, coğrafya bilimi nedir? Nasıl algılanmaktadır ve neye hizmet etmektedir?

Bu soruların cevaplanması, araştırmanın başlıca amacını oluşturmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın, coğrafya literatürüne katkılar sağlayacağı da düşünülmektedir.

COĞRAFYA KAVRAMINA YÖNELİK TANIM VE YAKLAŞIMLAR

Türk Dil Kurumu sözlüğüne (TDK, 2011) göre coğrafya; “yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşeri, siyasal yönlerden inceleyen bilimdir”. Büyük Larousse’a (1993) göre ise “yeryüzünün günümüzdeki doğal ve beşeri görünümünü betimleyen ve açıklayan bilim” şeklinde tanımlanmaktadır. Coğrafyacıların, coğrafya kavramına yönelik tanımları birbirinden farklı olmakla birlikte her biri için “insan- mekân ilişkisine” dayalı farklı düşünce dizgelerinin yansımaları biçiminde açıklamak mümkündür. Dolayısıyla bu farklı bilimsel yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulan coğrafi paradigmaları kısaca açıklamakta yarar vardır.

“*Determinist*” paradigmasıyla, coğrafyayı açıklayan Erinç’e (1977) göre, coğrafya; “yeryüzündeki mekânların özelliklerini ortaya koyan ve gerek bu özelliklerin, gerek muhtelif mekânlar arasındaki benzerlik ve ayrılıkların sebeplerini ve bunlara hükmeden kanunları araştıran ve açıklayan bir ilimdir”. Tümertekin (1994) ise coğrafyayı; “bir beşeri bilim olan coğrafya, insanın yaşadığı, çalıştığı, bir araya

geldiği ve başta kendi yaşama ortamı olmak üzere değiştirmekte olduğu yeryüzünü inceler” şeklinde tanımlamaktadır.

De Martonne’a göre “coğrafya; fiziki, hayati ve beşeri olayların yeryüzünde dağılışı durumlarıyla bu dağılışı nedenlerini ve bu olayların yerel ilişkilerini inceleyen bilim” olarak tanımlarken, Sorre ise “coğrafyayı, yerle birlikte, yerden ayrılmayan, onun üstünde yaşayan, onu renklendiren tüm varlıkları ve yeri değişikliğe uğratan, yeni şekillerle zenginleştiren insanlığın tasviri şeklinde açıklamaktadır (Elibüyük, 2010:8).

Betimsel ve uygulamalı coğrafya kavramlarını vurgulayan Mentelle ve Buache’e göre, coğrafya eğitimi, duyuşsal yetenekler, özellikle gözler aracılığıyla, ya çevrenin kendisini gözlemleyerek ya da haritalar gibi, bilimsel bir biçimde oluşturulan temsilleri inceleyerek elde edilen bilgilere dayandığını ısrarla savunuyordu. Coğrafya, fiziksel varlığı olmayan veya soyut olan şeylerle ilgilenmek üzere donatılmış kuramsal veya kavramsal bir konu değildi. Basit bir gözlemsel ve gerçekçi konuydu. Coğrafya öğretmenin görevi yalnızca gerçekleri, mantıklı sistemler halinde düzenlemek ve sınıflandırmaktı (Mayhew, 2010:316-317).

İnsan-mekân etkileşimini “*possibilist*” bir bakış açısıyla (paradigmasıyla) değerlendiren G.P.March’a göre; “... her ne kadar başkaları dünyanın insanı yarattığını düşünüyorsa da aslında insan dünyayı yaratmıştır” ifadesiyle, coğrafyanın insan odaklı olduğunu ve insanın mekânı şekillendirdiğini savunmaktadır (Özgüç ve Tümertekin, 2000:211). Kuhn’a (2008:54) göre insanın doğa ile ilişkisini yansıtan teknik ve pratik kaygılar, öznelerin nesnel deneyime sahip olabilmelerinin zorunlu koşullarıdır. Bilginin olduğu ortamla bilginin uygulanabileceği yapıyı birleştiren de bu yarardır, yani insanın doğaya teknik olarak hâkim olma çıkarıdır.

Probabilist bir yaklaşım ile coğrafyayı tanımlayan Ardel (1960), “coğrafyayı; eşya hadiselerini bir mekân dâhilinde toplu olarak bunların birbiri üzerine olan tesirlerini göz önünde bulundurarak inceleyen bilim” şeklinde ifade ederken, İzbırak (1964), daha çok betimsel bir tanımlama ile coğrafya’yı, “bütün çeşitlilikleriyle yeryüzüne bağlı olayları tanıtan, bunları açıklayan bilim” olarak tanımlamaktadır. Probabilizm

paradigmasıyla coğrafya kavramını; “coğrafi yeryüzü olayları arasındaki ilişkileri, bunların dağılışı düzeni ve bu dağılışı nedenlerini araştıran” bilim olarak tanımlayan Doğanay’a (1994) benzer bir tanımı da Özçağlar yapmıştır. Özçağlar’a (2003) göre coğrafya, *insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri nedensellik ilkelerine bağlı kalarak ve çeşitli araştırma yöntemleri uygulayarak araştırıp inceleyen, elde ettiği sonuçları bir sentez halinde ortaya koyan, kendi içerisinde çok sayıda bilim dalından oluşan bilimlerin topluluğudur.*

Coğrafyada etkili olan bir diğer yaklaşım ise landscape- peyzaj paradigmasıdır. Peyzaj, bir kavram olarak ilk kez 1920’lerde Alman coğrafyacılarından esinlenen Karl O. Sauer tarafından kullanılmıştır. Bu tarihten sonra peyzaj Amerikan coğrafyasında çok önemli bir kavram haline gelmiştir. Bu yaklaşımda, arazi şekilleri, doğal bitki örtüsü, topraklar gibi fiziki unsurlar doğal peyzajı (*natural landscape*) oluşturur. İnsan gruplarının bu peyzajı kendi faaliyetleri sonucu şekillendirmesi, onu değişikliğe uğratması ve kendi karakterini yansıtacak şekilde işlemesi ile kültürel peyzaj (*cultural landscape*) ortaya çıkar. Batı coğrafya ve diğer sosyal bilim literatüründe kültürel peyzaja yapılandırılmış ya da inşa edilmiş ortam (*built environment*) adı da verilmektedir (Arı, 2005:314). Herhangi bir peyzaj hakkında çirkin ya da güzel diye karar vermeden önce durun ve o peyzajın nasıl oluştuğunu ve onun yaratıcısı hakkında ne ipuçları verebileceğini anlamaya çalışın. Gözlerini ve beynini açık tutan birisi için her yerde entelektüel bir teşvik ve güzellik vardır (Lewis 1989, 252).

Sauer’e (1927:186) göre, peyzaj iki unsurdan oluşmaktadır. Birincisi fiziki peyzaj üzerindeki elemanların oluşturduğu doğal peyzajdır. İkincisi ise insan faaliyetleri sonucu, bu doğal peyzaj üzerine sürempoze olarak gelen kültürel peyzajdır. Bu yüzden coğrafi çalışma fiziki coğrafya ile başlar. Ancak, kıyılar limanlarla kesintiye uğratılmış, dağlar, insan yapımı yollar ve diğer insan eserleri ile kaplanmıştır. “... doğal peyzajın değişerek kültürel peyzaja dönüşmesi” ifadesi coğrafyanın yeni araştırma alanını ortaya koyar (Arı, 2005:324).

Kendal, Glendinning ve McFaden, “coğrafyayı, insan yerleşmesinin yapısı ve bu yerleşme boyunca yer alan farklılıkların ve benzerliklerin insan için

arz ettiği önem ölçüsüyle ilgilenen bilim” olarak tanımlarken, George ise coğrafyayı, “*insanlaşmış mekânın incelenmesi*” şeklinde tarif etmektedir (Akyol, 2000). Her iki tanımda da insan merkezli bir değerlendirme başka bir deyişle *Possibilist* bir paradigma/yaklaşım söz konusudur.

Gregg ve Leinhardt (1994), coğrafyayı dört özellik ile karakterize etmişlerdir. Buna göre; yeryüzündeki özelliklerin dağılımını (dağlar, nehirler, denizler vb.), bazı şeylerin oldukları yerlerde ne zaman, neden ve nasıl meydana geldiğini (volkanlar gibi), meydana gelen olayların, diğer olaylarla ilgi ve bağlantısının neler olduğu (yağmur ormanlarının tahribi gibi) ve coğrafyanın haritalar ile bilgilerin ve fikirlerin iletişimini sağlaması” şeklinde tanımlamışlardır. Pattison (1964) ise coğrafyanın, dört geleneği adlı çalışmasında, bu disiplini; “yer bilimi, mekânsal, insan- çevre ve bölgesel” olmak üzere dört ayrı kategoriye ayırmıştır.

Acheson (2003:1), coğrafya’yı, insan ve onun yaşadığı çevre arasındaki mevcut alansal ilişkilerle ilgilenen bilim olarak tanımlarken, Lacoste (1976:12) ise, coğrafyayı; “siyasi ve askeri uygulamalar için stratejik bir bilgi ve ilk anda karışık, çok çeşitli bilgilerin bir araya gelmesini gerektiren uygulamalar” biçiminde tanımlamaktadır. Lacoste’a göre, Herodot’un Hıristiyanlığın doğuşundan 446 yıl önce Atina emperyalizmi üzerine gerçekleştirmiş olduğu bir araştırmasında, ortaçağdaki Arap coğrafyacılarının betimlemelerinin ve büyük keşiflerin gerçek anlamda birer coğrafi araştırma olduklarını vurgulamaktadır. Yazar, XIX. yüzyıla kadar süregelen coğrafyayı ise Genel Kurmay Coğrafyası (Askeri Coğrafya) olarak nitelendirmekte ve coğrafyanın daha çok yönetici güçlerin bir aracı olarak geliştiğini vurgulamaktadır (Sevgi, 1984:51).

Coğrafyada, pozitivistimin kapısını ilk aralayan... Schaefer’ın “mekânsal örgütlenmeye yönelik görüşleri olmuştur. Schaefer’a (1953:227) göre coğrafya, yeryüzündeki çeşitli özelliklerin mekânsal dağılımını yöneten yasaların oluşturulmasıyla ilgili bir bilim olarak düşünülmelidir. Çünkü pozitivist bilim felsefesine göre; bilginin duyu organları, gözlem ve deneyim yoluyla elde edilebileceği savunulmaktadır. Bu

bağlamda, Johnston (1986:18-19) pozitivist bilimin üç temel iddiasını ileri sürer. Bunlar:

- Doğa bilimlerinin yöntemi sosyal bilimlere uygulanabilir.
- Doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de yasalar formüle edilebilir veya yasa benzeri genelleştirmeler yapılabilir.
- Üretilen bilgi teknik özelliktedir ve uygulamalar için yararlanılabilir.

Pozitivizm, yalnızca fiziksel veya maddi dünyanın gerçeklerine dayanan bir bilim anlayışına sahip olduğu için bu yaklaşım, birçok coğrafyacı ve özellikle de beşeri coğrafyacılar (hümanist, Marksist, feminist, post modern vb.) tarafından ileri derecede eleştirilmiştir. Çünkü coğrafya bilimini, pozitivist yaklaşımlarla izah etmek, çoğunlukla yetersiz kalmıştır. Çünkü gözlenemeyen, ölçülemeyen veya ayrıntılarda saklı olan birçok sosyokültürel nedensellik ve etkileşimsel farklılıklar, görünen manzaranın çerçevesine giremediği için coğrafya araştırmalarında pozitivist paradigmayı yetersiz kılmaktaydı. Özellikle kültürel coğrafya alanına yönelik birçok paradoksal olgunun bu tür paradigmalara açıklanamayacağı aşikârdı. Bu nedenle zaman ve mekân algılarının değişim ve farklılıklardaki rolünü görebilme eksenli *postmodern paradigma* (Harvey, 2010) coğrafya araştırmalarında daha etkin bir yaklaşım olarak gelişti. Postmodern anlayışta ortak standartlar yoktur. Bu yüzden farklı ve ötekilere yönelme vardır. Postmodernistlere göre bir toplum plüralizmi teşvik ediyorsa sağlıklı olabilir. Bunun için çeşitli görüşleri hem koruyan hem de reddeden söylemlerin teşvik edilmesini isterler (Murphy, 1995:132). Kaygalak’ın (2011:9) belirttiği gibi; modern bilincin üzerine inşa edildiği, biz ve öteki karşıtlığında doğan ikilemler, çatışmacı, sınırları belirlenmiş, kesin, ayrılmış coğrafyalardan, mekân algısından çokluğa, etkileşime, geçişkenliğe, kararsızlığa, sürekli dönüşüme ve değişime vurgu yapan mekânsallığa veya “*postmodern coğrafya*” algılarına gereksinim vardır. Bir diğer ifadeyle, bilgiye tümünden gelim bir yaklaşımla, farklı inanç, kültür, değer ve farklı düşünce renkleriyle ulaşmak post modern paradigmanın nüvesini oluşturmaktadır.

Coğrafya biliminin etkin paradigmalarından biri de coğrafi faaliyetler ve olguların insan varlığının niteliğini nasıl etkilediğini anlamayı amaçlayan hümanist coğrafyadır. Bu yaklaşımda temel amaç, insan ve onun yaşam koşullarını daha iyi anlamak ve coğrafi özelliklere yönelik görüngüleri (fenomenleri) ortaya koymaktır. Hümanist coğrafya yer bilimi kapsamında yer almamakta, aksine beşeri dünya resmini/ perspektifini bir bütün olarak ele alan, sosyal ve beşeri bilimler kapsamında bulunmaktadır. Hümanist coğrafya, insanın doğayla etkileşimini, uzam ve yer kapsamında onların düşünce ve duygularının yanı sıra coğrafi davranışlarının beşeri dünya kapsamındaki yansımalarını da kapsamaktadır (Tuan, 1976:266). Coğrafyayı anlamada entelektüel bir çabanın gerekliliğini ifade eden Hasson'a (1984:11) göre hümanist coğrafya, insan yaşamı ile çevre arasındaki etkileşimlerin içsel anlam(landırma)ların ortaya konulmasıdır.

1990'lı yılların sonunda hümanist coğrafyanın bağıntısı ile ilgili yazılanlar özellikle coğrafyanın, hümanizmin ve hümanist coğrafyanın tanımı ile ilgili bazı zorluklara işaret etmektedir. Kuşkusuz, post-modern açılımlar, post-yapısal, feminist ve diğer eleştirel gelişmeler, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başındaki hümanist eleştirinin ürünleri olarak görülebilir. Bu hümanizmin, coğrafya gibi insanın kendi çevresiyle ilişkilerindeki etkileşimlerde ya da yeni bilimsel alanlara yönelmelerde ve araştırmalarda her zaman olabilecek durumlardır (Buttimer, 1999:104). Mekânın, toplumsal cinsiyet rejiminin ve toplumsal cinsiyet rollerinin birbirlerini nasıl yapılandırdıklarına ve yeniden ürettiklerine başka bir deyişle mekân ile cinsiyetin ilişkisini işleyen temalar, *feminist coğrafya* paradigmasını doğurmuştur. Feminist coğrafya paradigması diğer yaklaşımlara göre oldukça yeni sayılmaktadır. Altunpolat'a (2009:177) göre Batı'da mekânı araştırma konusu yapan şehircilik, şehir planlama, mimarlık, coğrafya gibi disiplinlerin analizlerine toplumsal cinsiyet ilişkilerini dâhil etmeleri ancak 1980'lerde mümkün olmuştur. Dolayısıyla, feminist coğrafya, kadınların sosyal konumları, yaşam koşulları, özgürlük savaşmaları ve kendi yaşamlarını yönlendirme çabalarının bir yansıması olarak tanımlanabilir (Doğanay ve diğ., 2007:7). Bu paradigmada asıl tema, kadın ve mekândır. Başka bir ifadeyle feminist coğrafya; mekân, toplum ve beşeri çevre çalışmalarına, feminizmin

metot, teori ve eleştirilerini uygulayan bir beşeri coğrafya yaklaşımıdır. Bununla birlikte feminist araştırma yöntemleri nasıl anlaşılırsa anlaşılınsın, Melissa Gilbert'in de vurguladığı gibi, genel olarak fikir birliğine varılan bir husus feminist araştırmanın "*kadınlara göre, kadınlar için ve kadınlar hakkında*" olması gerektiğidir (Özgüç, 1998:46).

Coğrafya biliminde, toplum, birey, mekânsal algı ve bunların analiz edildiği bir diğer yaklaşım ise *Marksist coğrafya* paradigmasıdır. Mekâna dayalı hâkim paradigmayı eleştirerek, mekânın toplumsal yapı ile olan ilişkisini öne süren Manuel Castells, David Harvey ve Henri Lefebvre gibi yazarlar, mekânın ideolojik, siyasal ve toplumsal süreçlerden bağımsız düşünülmemeyecek toplumsal bir ürün olarak kavranılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Altunpolat, 2009:188). Dolayısıyla Marksist coğrafya, tarihsel materyalizme dayalı gelişen bir yaklaşım olup, üretim mekânı, yer ve coğrafi görünümün belirli toplumsal biçimlerin (kapitalizm, feodalizm, sosyalizm vs.) yansıması olarak tanımlanmaktadır. Marksizm'de insan kimliğinin tarihsel biçimleri, miras alındıkları kültür geleneklerinde ve folklorda ifade edildikleri biçimiyle, hiçbir şekilde insan doğası ve yaratıcılığının otantik ifadeleri olarak alınmaz. Bunun yerine insanların bugüne kadar kimliklerini buldukları bütün yaşam biçimleri, alttaki üretim yapısının yansıttığı gölgeler, tesadüfi olgular olarak mahkûm edilir. Bu indirgeyici bakış açısında, insanlığın çeşitli kültürel başarılarının tümü, sonucu etkilemeyen ikincil olaylar, insan toplumunun ekonomik temelindeki değişikliklerin geçici yansımalarıdır (Gray, 2004:271-272). Toplumdaki bilgi üretme tarzı ile bu bilginin içeriği, maddi üretimin sosyal ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir. Bir toplumdaki egemen maddi güç olan sınıf, zihni üretim araçları üzerinde de kontrole sahiptir. Bu tür fikirler sosyal üretim ilişkilerini, ideal bir form içinde temsil ederler (Keat ve Urry, 2001:281). Marksist coğrafya paradigmasındaki toplum ve düşünce üretimine yönelik başat rol vurgusunun aksine, birey ve kültürel etki ile değerlere yönelik yaklaşımlar göz ardı edilmektedir.

Coğrafya biliminin vazgeçilmez araçlarından biri de haritalardır. İlk çağlarda taş üzerine yapılmış haritalar kullanılırken günümüzde bilgisayar ekranındaki haritalardan söz edilmektedir.

Bilgisayar yazılımları ve grafik teknolojisindeki hızlı gelişmeler ekran haritalarının bilgi iletişimde kullanılmasını olanaklı kılmıştır (Uluğtekin ve Bildirici, 2002:351). Mekânsal özelliklerin ağlar (network) vasıtasıyla tanınması, resmedilmesi, konumlandırılması, planlan(dırıl)ması ve çeşitli amaçlar için kullanılması gibi temaların incelenmesi *siber coğrafya* paradigmasının kapsamına girmektedir. Uzay- zaman- mekân ve bilgi teknolojileri bu paradigmanın dayandığı başlıca ana unsurlardır. Ölgen'e (2001:53) göre "*sibercoğrafya*" (Cybergeography), coğrafya ve kartografyanın mekânsal perspektifi açısından Ağ (Net- bilgisayar ağı) doğasının araştırılmasıdır (Dodge, 2001'den). Mekânın, bilgisayar, ağ (network) ve uydular vasıtasıyla sanal ortamda kurulumu ve mekânın kartografik dizayn ile çeşitli alanlara yönelik görselleştirilmeler dahil birçok alanda yaygınlık kazanmasının yanında konum ve öznelik siber coğrafya paradigmasında önemli bileşenler olarak dikkat çekmektedir.

Coğrafya biliminin hiçbir metodolojik yaklaşıma bağlı kalmaksızın, özgür ve mevcut probleme göre çözüm üretme ve makul cevap üretebilme bilimi olduğunu savunan bilim insanları da vardır. Örneğin, Gregory'e göre, coğrafya nedir? sorusunu sormak yanlıştır. Çünkü coğrafyanın temelde tek bir tanımı yapılamaz; buna gerek de yoktur zaten - ister çevresel ilişkiler, ister lokasyon analizi, bölgeselcilik, coğrafi görünümün oluşması ya da başka bir şey olsun- bir metafizik çekirdek de yoktur. Aynı şekilde Wrigley de coğrafyanın inceleme alanı ve yöntemlerine katı bir sınırlama getireceği için coğrafyayı tanımlamanın gerekli olmadığını belirtirken, Lukerman ise; "ne içerik ne de yöntem önemlidir. Coğrafya tıpkı başka bilim dalları gibi, sorduğu sorularla tanımlanır" şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir. Benzer görüşleri Johnston da ileri sürmüştür. Johnston'a göre; "çok geniş bir kültürel kapsamda coğrafya denilen bir disiplin kurulmuşsa da daha sonra bu çeşitli şekiller almıştır. Yalnızca tek bir coğrafya yoktur, belirli zaman ve yer koşullarına tepki olarak ve halen mevcut akademik işbölümü bağlamında yaratılmış coğrafyalar vardır" (Özgüç ve Tümertekin, 2000:23). Livingstone ve Withers'a (2010:28) göre de coğrafya; "sınırları katı bir bilim dalı olarak düşünülmemeli ya da sadece uzayda bir yeri ya da dağılımı olan şeylerle ilgili olarak görülmemelidir". Coğrafyayı çeşitli

sınırlandırmalara yerleştirmenin yanlışı olduğuna dikkat çeken bu özgür bilimsel yaklaşım (kurullarla sınırlandırılmayan bir paradigma), ileri derecede taraftar topladığı ileri sürülemez.

Coğrafyanın geçirdiği birçok gelişim evreleri olmuştur. Bu gelişim evrelerini oluşturan yaklaşımlar, birbirinden tam anlamıyla bağımsız olmadıkları gibi (mekâna yönelik yaklaşım ve perspektifler açısından), aynı kuramsal dayanaklara da sahip olmayan bir bilimsel örüntü yaklaşımı ve süreci içinde süregelenlerdir. Coğrafya alanındaki bu paradigma değişiklikleri, bilimsel anlamda bir çok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Tasviri coğrafya paradigmasından, çevresel determinizm, posibilizm, hümanist ya da yapıtımsal coğrafya yaklaşımlarına evrilmek gibi. Dolayısıyla, Kuhn'un (2008:84) da ifade ettiği "bir paradigmadan diğerine geçiş olgun bilimin alışılmış gelişim çizgisidir" tanımı, tam da kronolojik coğrafya paradigmasını tanımlamaktadır.

COĞRAFYANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

İlkçağ'da Coğrafya

Günümüz coğrafya biliminin ilgi, alan ve kapsamına benzerlikler gösteren araştırmaları Strabo (MÖ. 64- MS. 21), yapmıştır. Strabo'nun araştırmaları, on yedi ciltlik "*Geographika*" adlı eserinde, dünyanın tasviri ve tarihsel özelliklerini taşımakla birlikte, insanların, kavimlerin ve imparatorlukların fiziki dünya ile olan ilişkilerini de belirtmesi bakımından, günümüz coğrafya biliminin çalışma mecrasına kısmi benzerlikler ve önemli katkılar sağlamıştır. "Coğrafya" terimi, Eratosthenes ile hayat bulmadan önce de coğrafya bilimine yönelik çeşitli çalışmalar vardı. Bu araştırmalar daha çok idari, siyasi ve ekonomik amaçlı betimsel araştırmalar niteliğindedir. Örneğin, MÖ. V. yy ait Şu Çing (Tarihi Klasik) içinde bir bölüm halindeki Yü Kung, Çin imparatorluğunun çeşitli kesimlerinin fiziki coğrafyası ile doğal kaynaklarını anlatarak, geleneksel dokuz bölgeyi toprakları, karakteristik ürünleri ve içlerinden geçen suyuollarıyla birlikte ele almaktaydı (Blanchon, 1992'ye göre Özgüç ve Tümertekin, 2000: 41'den).

İlkçağda (eski çağda) günümüz coğrafya bilimi ve coğrafi düşüncesinin temelini oluşmasında; *Tales* (M.Ö. 636-546), *Herodotos* (M.Ö. 484-426),

Aristoteles (M.Ö. 384-322), *Hipparchus* (M.Ö. 180-127) ve *Batlamyus* (M.Ö. 90-168) gibi düşünürlerin de büyük rolleri olmuştur. Bunlar içerisinde Herodotos, başta Anadolu olmak üzere Doğu Avrupa'nın güneyinden Hindistan'a kadar uzanan sahalarda geziler yapmış ve gezip gördüğü bölgelere ait tarihi ve coğrafi özellikleri, dokuz ciltten oluşan "*Herodot Tarihi*" adlı eserinde tasvir etmiştir. Ayrıca bir matematikçi ve filozof olan Tales bugünün bilgilerine göre yanlış da olsa dünyanın şekli ile ilgili, felsefi açıdan ağırlıklı olmak üzere bazı çalışmalar yapmıştır. Çağının en önemli filozoflarından biri olan Aristoteles; matematik, felsefe ve o dönemin diğer tüm bilimleri ile ilgilenmiş ve onun öncülüğünde ilk kesin iklimatik sınıflandırma yapılmıştır (Tümertekin, 1990). Romalı bir diğer ünlü coğrafyacı da Batlamyus'dur. Birçok yabancı kaynakta Ptoleme (Ptolemy) olarak adlandırılan Batlamyus'un gezegenler ve coğrafi yer adları ile ilgili çalışmaları vardır. Bununla ilgili en önemli eseri *Geographica Hyphegesis*'dir (Demirci ve Üçışık, 2002).

İnsanlık tarihinin bu erken döneminde, denizcilik faaliyetlerinin henüz gelişmediği, ulaşım imkânlarının, teknik- araç ve gereçlerin sınırlı olduğu, eğitim ve öğretim imkânlarının da yok denilecek kadar az olması gibi olumsuzluklardan dolayı, bilimsel alanlarda yeterli gelişmeler kaydedilememiştir. Bu ilkel dönemlerde, çoğunlukla yerel ve kısmen de dünya ölçekli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar genellikle, astronomi, tarih ve bilimlerin kaynağı olan felsefe ile ilgiliydi. Coğrafya alanındaki araştırmalar ise yakın çevrelerin -doğal ve beşeri ortamların- tasvir edilmesinden öteye gidememiştir. Arı'nın (2008:3) da belirttiği gibi coğrafya, tarihin ilk dönemlerinde yerin tanınmasını konu edinen bilim olarak algılanmaktaydı. Bu dönemlerde coğrafya için önemli olan konu, dünyayı bir bütün olarak anlayabilmek ve çizilebilme.

Ortaçağ'da Coğrafya

Ortaçağda batılı ve özellikle Yunan coğrafyacılarından sonra, İran ve Hint astronomi ve coğrafya eserlerinin, İslam dünyası tarafından tanınmasıyla, coğrafya biliminde oldukça önemli gelişmeler kaydedilmiştir. IX. yy'da Irak'ta tasviri Coğrafya Okulu, X. yy. da Orta Asya Belh'te ise

Bölgesel Coğrafya Okulunun kurulması (Gümüştü, 1999), Coğrafyanın hızla gelişmesine zemin oluşturmuştur (Oruç ve diğ., 2006). Bu dönemde, matematik coğrafya ve özellikle yerin çevresinin ölçülmesi ve çeşitli haritaların, *Biruni* (978-1048), *İdrisi* (1099-1154) ve *İbni Haldun* (1332-1406) gibi ortaçağ İslam dünyasının önemli bilim insanları tarafından yapılması, coğrafya biliminin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır (Özçağlar, 2003). Nusaybin (Mardin) doğumlu, *İbni Hawqal*'in X. yy'da, 943- 973 yılları arasında, Azerbaycan, İran, Türkistan, İspanya ve İtalya'yı kapsayan Ortadoğu- Kuzey Afrika ve Batı Asya seyahatleri ile yazmış olduğu "*Yeryüzünün Yüzü*" adlı eseri ile geniş ve uzak diyarların betimsel alan çalışmalarına adını yazdırmış ve coğrafya biliminin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Ortaçağ İslam dünyasının, coğrafya bilimine katkısı (özellikle uzak diyarların keşfedilmesi ve matematik coğrafya) oldukça önemlidir. Örneğin; Mesudi (896- 956), batıda İspanya'dan, doğuda Çin'e kadar çok geniş alanlarda seyahat etmiş ve gezip gördüklerini, tarihi ve coğrafi tasvirler şeklinde "*Al Mürüc Al Zekhb*" (Altın Çayırklar) adlı eserinde açıklamıştır. Bruni, matematik coğrafya ile ilgili çalışmalar yapmış ve dünyanın büyüklüğü, yarıçap uzunluğu, çevre uzunluğu ve 1°'lik meridyen yayının uzunluğunu hesaplamıştır. "*Libro del Re Ruggiero*" (Kral Ruggiero'nun Kitabı) adlı eserinde İdrisi; Rusya, Almanya, İskandinavya, Hint okyanusu kıyıları ve özellikle Afrika hakkında önemli tasvirlerde bulunmuştur. Ortaçağın en önemli gezginlerinden biri olan İbn Batuta (1304- 1365), ise; "*İbn Batuta Seyahatnamesi*" adlı kitabında gezip gördüğü toplumların din, dil ve gelenek gibi kültürel yapılarını ve zenginliklerini tasvir etmiştir. İbn Haldun (1332- 1406) ise, sekiz ciltlik "*Kitap El-İbar*" adlı eserinde, daha çok sosyolojik ve tarihi yönü ağır basmakla birlikte, beşeri coğrafya ve özellikle jeopolitik- siyasi coğrafya konularına yer vermiştir (Demirci ve Üçışık, 2002).

Ortaçağ İslam Coğrafyası, Atlantik'ten Pasifik'e kadar iki yüz yıldan az bir zaman içinde yayılan bir medeniyetin açıklamasıdır aynı zamanda. Gerçekten de İslam dininin yayılışı Arap gezginlerin İspanya'dan Hindistan ve daha ötesine kadar yolculuklarını ve araştırma yapmalarını kolaylaştırmıştır. İslam gücünün ortaya çıkışı VII. ve VIII. yy.

da coğrafya biliminde bir başka büyük geleneğin yaratılmasında rol oynamıştır. Kahire, Şam, Bağdat ve Granada şehirlerinde gelişme olanağı bulan bilim merkezleri coğrafi yazınlar için de birer odak noktası haline gelmişlerdi. Ayakta kalan Yunan ve Roma eserleri, Fars ve Sanskrit kaynaklardan öğrenilenler Arapçaya tercüme edilmekle kalmamış, aynı zamanda da Araplar doğuyla ticari temasları nedeniyle Çin'den gelen kültürel ve bilimsel etkilere de sürekli açık olmuşlardı (Özgüç ve Tümertekin, 2000). Böylece Asya'dan, Avrupa'ya oldukça geniş bir alana yayılan İslam geleneği, farklı kültürel ve bilimsel zenginliklerin kazanılmasında da etkili bir merkez olmuştur. Dolayısıyla İslam bilginleri, birçok kavmin ve kültürün yaşam alanı olan bu yerlerin yanı sıra hem doğu hem de batı dünyasının kültürel ve bilimsel eserlerinden önemli ölçüde yararlanmışlardır.

Çin kartografyasının babası olarak anılan Phei Hsiu, yerel birçok harita yanında, imparatorluk haritası da hazırlamıştır. Yaşadığı yüzyıla kadar yapılan haritaları ise Çu Ssu-Pen (1273-1337) bir araya toplamış ve bu yapıtı Asya'nın Moğol yönetimi altında bütünleşmesi sonucunda elde edilebilir hale gelen yeni bilgileri özetlemede kullanılmıştı (Özgüç ve Tümertekin, 2000:42). Bu haritalar insan-mekân- kültür ve iktidar denkleminin analizi için oldukça önemliydi. Coğrafya araştırmalarına konu olabilecek çeşitli gözlem ve araştırmalar yapan gezginlerden biri de Marco Polo'dur (1254-1324) (Çıvgın ve Yardımcı 2010:4). Anadolu, Mezopotamya, İran, Türkistan ve Çin'i dolaşarak, gezdiği yerlerle ilgili halkların toplumsal hayatlarını, törelerini ince ayrıntılarıyla anlatan kitabın "İl Milion" adıyla birçok kez yayımlanmıştır. Ünlü seyyah gezdiği yerlere ait anılarını, Ceneviz hapishanesinde tutuklu yatarken yazmıştır (Çıvgın, 2008:250). Ünlü seyyahın coğrafi ortama yönelik bilgilerin yanı sıra etnolojik ve sosyolojik değer taşıyan bu eser, Uzakdoğu ve Ortadoğu'nun, Avrupa'da tanınmasına katkıda bulundu. Bu ve benzeri keşifler batının, Asya, Afrika ve Uzak doğunun gizemli zenginliklerini elde etme isteklerini artırdı. Bu istekler aynı zamanda

keşifler çağının habercisi olmuştur. Sonraki dönemlerde, gelişkin toplumların, yayılma ve bilinmeyen yerleri keşfetme düşünceleri eyleme dönüşerek, kral ve imparatorlar adına bilinmeyen alanlara seyahatler yapan "kâşifler", uzun yolculuklara başlamışlardı. Amaç, güçlü ve egemen bir imparatorluk/krallık yaratmak ve egemenlik alanlarını genişletmekti. Nitekim Özey'in (2008a) belirttiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme dönemlerinde, belirlenen hedefler doğrultusunda, yeni fethedilecek toprakların özellikleri hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Özellikle yeryüzü-insan ilişkisi önemle ele alınmıştır. Yeni ülkeler ve bölgeler tanıma ve oraları fethetme duygusu ile ele alınan bu eserler, zamanın önemli coğrafi araştırmaları olarak görülmektedir.

Yeniçağ'da Coğrafya

Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u Osmanlı topraklarına dahil etmesi ile dünya egemenlik alanlarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin adı Yeni Çağ'dır. Dünyanın sayılı jeostratejik alanlarından biri olarak görülen İstanbul'un, Osmanlı topraklarına katılması sonrasında, Avrupa'ya göç eden Bizanslı bilim insanları, "Rönesans" hareketinde öncü rol oynadılar. Duverger'in (2002:12) belirttiği gibi; Rönesans ve reformasyon eskinin düşünsel kalıplarını yıkmış, deniz aşırı toprakların bulunuşu Batı Avrupa ülkelerindeki insanların yeni toplumları tanımalarını sağlamış; bu gelişmeler deneyci eğilimleri güçlendirmiştir. ... yeni ve uzak ülkelere yapılan gezileri anlatan kitaplar yeni gözlemler sağlamış ve soyut şeyler yerine somut şeylere ilgi duyulmaya başlanmıştır.

Güçlü kral ve imparatorlukların yayılmacı politikaları ve Amerika'nın keşfi ile başlayan "Büyük Coğrafi Keşifler" (1492- 1522), bu dönemin -coğrafya alanındaki- önemli gelişmelerindendir. Kristof Kolomb'un, 1492'de Amerika Kıtası'nı keşfetmesi ve Portekizli gemici Bartolomeu Dias'ın (1450-1500) Ümit Burnu'nu bulması (1488), Vasko da Gama'nın buradan dolaşarak Hint Okyanusu ve Hindistan'a ulaşması (1498), coğrafya alanında dev adımlar olarak bilinmektedir. Portekizli denizci Macellan ve Del

Kano 1519- 1522 yılları arasındaki keşifleri ile dünyanın yuvarlak olduğunu ispatlayarak, coğrafya biliminin gelişimine önemli katkılar sağladığı gibi batı sömürgeciliğini ve masonluk faaliyetlerinin yayılmasını da hızlandırmıştır. Nitekim (Çıvgın ve Yardımcı, 2010:8), *Vasko da Gama*'nın ekibi Hindistan'a ulaştığında, ekipten biri, niçin geldikleri sorusunu; "*biz buraya yeni Hıristiyanlar ve baharat bulmak umuduyla geldik*" diye yanıtlamıştır.

XV. ve XVI. yy. da Avrupa'da yayılan Rönesans ve daha sonrasında gelişen Reform hareketlerinin, coğrafi keşiflerle yakın bir ilişki ve etkileşimi vardır. Önceleri, uzak diyarların keşfedilmesi ve zenginliklere ulaşmak için hızla yayılan denizcilik ve ticaret ağları, kilise engeline takılıyordu. Çünkü kilise, yayılmacılığı, kendi kural ve gelenekleriyle yapmak isterken, kilise dışındaki güçler/iktidarlar ise kiliseden bağımsız olarak, coğrafyaları yönetme (doğal ve beşeri mekânlara hükmetme) çabasıydılar. Oysa Mentelle'in kilise karşıtı görüşlerine göre- coğrafya; dünya hakkındaki din dışı gerçekleri kararlılıkla iletmek amacıyla kullanılan açık sözlü metinsel ve kartografik bir yöntemdi (Heffernan, 2010:303). Bilim dünyasındaki bu kararlı gelişmeler aslında, coğrafya disiplini için de bir devrim niteliğindedir. Avrupa'da başlayan Rönesans devriminin (bilim, sanat ve edebiyat) etkileri -zor ve uzun bir süre alsa da- dünyanın dört bir yanında duyulmaya ve etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemin temel argümanı tam da coğrafya disiplini için yeni ufuklar açan, bilinmeyen alanları keşfeden ve dünya zenginliklerine sahip olmayı amaçlayan bir akımdı. Çünkü Rönesans hareketiyle birlikte önem kazanan ve coğrafya disiplini yakından ilgilendiren iki önemli görüş vardı. Bunlar;

- İnsan güçlüdür ve bu gücüyle büyük başarılar elde edebilir.
- Yeryüzü ilgi çekici ve araştırılmaya değer bir yerdir.

Rönesans dönemine ait bu görüşlerin uygulamaya konulması ile *coğrafi keşifler* arasında yakın bir ilişki vardır. Avrupa kıtasından, dünyanın dört bir yanına, yapılan sefer ve keşiflerin artmasıyla coğrafyanın önemi iyice belirginleşti.

Ortaçağda, İtalya'da başlayan Rönesans hareketi kısa zamanda bütün Avrupa'da yayıldı. Fransa'da çeşitli sanatlar; Almanya'da dini tablo ve resimler; İngiltere'de edebiyat; İspanya'da resim ve edebiyat alanında önemli gelişmeler oldu. Rönesans devrimiyle birlikte, bilim insanlarının kendi düşüncelerini özgür bir şekilde ifade etme imkânları artarak devam etmiştir. Avrupa'da doğan ve neredeyse tüm dünyaya yayılan bu hareketin bir sonucu olarak dünyanın keşfedilmesi ve bilinmeyen alanlara yolculukları artırmıştır. İmparator ve krallıklara mekânsal zenginliklerin anahtarını sunan da bu dönemdeki kişisel hareketler olmuştur. Dolayısıyla Avrupa'daki bu yeniliklerin alt yapısını oluşturan birçok etmeden söz etmek mümkündür. Bilim, sanat ve edebiyattaki gelişmeler, adeta "*kelebek etkisi*" yaratarak coğrafya disiplini ve araştırmalarına olan ilgiyi arttırmıştır. Çünkü bilimler arası etkileşim artmış ve dahası yeniyi keşfetme, bilgi- sanat- edebiyat ve politikanın gelişimi yanında, coğrafyanın -bilim olarak- yerinde sayması imkânsızdı. Batının yeni mekân arayışları, keşfettikleri mekânın zenginliklerini ele geçirmek ve refaha ulaşma çabaları iyice artmıştı. İtalyan fikir adamı ve yazarlarından Machiavel (1469-1531), Ariosto (1474-1535), Tasso (1544-1595) yetişip eserler verdiler. Bu dönemde (Çıvgın ve Yardımcı, 2010:47) matbaanın icadı (Çinlilerin daha önce icat ettiği matbaa, 1450 yılında Alman Gutenberg tarafından geliştirildi), Rönesans sürecini derinden etkilemiştir. Okuyan, merak eden ve sorgulayan bir düşünce gelişti. Örneğin, Machiavelli ve Erasmus (1467-1536) sayesinde, öğrenme arzusuyla tutuşan düşünür imajı ortaya çıktı. Ortaçağ'dan kalma dinsel kurumların ürettiği bilgi sistemleri yok olmak üzereydi. Entelektüel seçkinler, Rönesansın ileriki aşamalarında çevirilere de kuşkuyla bakmaya başladılar ve Latince/ Yunanca/ İbranice gibi antik dilleri öğrenerek klasik metinleri özgün dillerinden incelemeye çalıştılar.

Rönesans döneminin ünlü ressamından Rafael (1483-1520), heykeltıraş, mimar ve edebiyatçı da olan Leonardo da Vinci (1452-1519), Mikelanj (1475-1564) bu devirde İtalya'da yetişen sanatkârlardır. Edebiyat ve fikir alanlarında Montaigne (1533-1592), mimarlıkta Louvre Sarayını (Fransa) inşa eden Pierre Lescot (1510-1578), yetiştiler. Almanya'da hümanizm akımında Luther (1483-1546), İngiltere'de tiyatro eserleriyle

tanınan Shakespeare (1564-1610), İspanya'da ünlü şair, oyun yazarı ve romancı Cervantes (1547-1616), Polonya'da ilk defa dünyanın güneş etrafında döndüğünü söyleyen Kopernik (1473-1543) ve sonrasında da bu fikri destekleyen İtalyan gökbilimci, fizikçi ve matematikçi olan Galileo Galilei (1564- 1642), tarafından desteklendi (bu fikir Galileo'yu ömür boyu ev hapsine mahkûm etti). Kısaca, Avrupa merkezli bu değişim hareketleri, bireylerin daha özgür düşünmesini ve yaşama dair hemen tüm alanlarda yeniliklerin ve yaratıcı düşünce ürünlerinin ortaya çıkmasına öncülük etmişti. Dolayısıyla Rönesans devriminin gerçekleştiği Avrupa bu açıdan oldukça önemlidir.

Hollandalı Rönesans yazarı ve teolog Erasmus (1466-1536), coğrafyanın, tarihin anlaşılması için yararlı olduğunu ve bunun yanında atlas ve tarihi olayların geçtiği bölgeler hakkında bilgilere sahip olunması için gerekli olduğunu belirtmiştir (Tümertekin, 1990:7). Bu dönemde, haritalarıyla ünlü kâşif ve denizcilerden *Piri Reis* (1465- 1554) (*Kitab-ı Bahriye*) ve gezgin *Kâtip Çelebi* (1609-1657) (*Cihannüma- Dünyanın Aynası*) ile *Evliya Çelebi* (1611- 1682) (*10 ciltlik Seyahatname*), XVI. ve XVII yüzyıllarda yaptıkları seyahatler ve bunlara dayanarak hazırladıkları eserlerle coğrafya biliminin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Portekizli kâşif, *Father António de Andrade* (1580- 1634), aynı zamanda batı Tibet'e Hıristiyanlık kapısını aralayan ilk Avrupalı misyonerdir olmuştur (Gettelman, 1982). Bu gezilerde tuttuğu notlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısına dek Tibet'in kültürü ve coğrafyasına ait tek kaynak oldu. Yeni Zellanda ve Tazmania'da keşifler yapan Hollandalı kâşif *Abel Tasman* (1603- 1659) ve XVII. Yüzyıl sonlarına doğru Yeni Zellanda, Avusturalya ve Hawai'nin bir kısmını keşfeden İngiliz kâşif *James Cook* (1729-1779), yeni kolonilerin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Dünyanın güçlü imparatorlukları, bu keşifler sonrasında, elde ettikleri önemli bilgilerle kendi iktidarları için vazgeçilmez stratejik alanlar/ bölgeler belirlediler. Bu stratejik alanlara sahip olmakla, dünyaya yayılma ve iktidarlarını güçlü kılmanın planları vardı.

İslam dünyasının Ortaçağdaki bilimsel başarı ve coğrafya bilimine katkıları, Yeni ve Yakınçağ dönemlerinde azalma eğilimi göstermektedir. Bu azalma eğiliminin başlıca nedenlerinden biri de Henry'nin (2010:83) ifade ettiği gibi; İslam

âleminde, daha çok hükümdar hamiliği altında doğa felsefesi öğretilen Müslüman öğrencilerin, çoğu kez sarayın desteklediği bilim adamlarından ders almalarıydı. Dolayısıyla bu ortamlarda rakip ve yenilikçi yaklaşımların gelişmesi için pek imkân bulunmamaktaydı.

Yakınçağ'da Coğrafya

Yakın çağda bilimsel amaçlı yapılan çalışmaların (özellikle doğa bilimlerin) bazıları da coğrafya biliminin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda, XVIII. yy'ın sonları ve XIX. yy'ın başlarından itibaren, modern coğrafya biliminin temelleri atılmıştır. Alman gezgin ve bilim adamı *Alexander von Humboldt* (1769-1859), Botanik ve biyocoğrafya dalındaki çalışmalarına temel oluşturan seyahatler yapmıştır. Fiziki coğrafyanın kurucusu olarak da bilinen bilginin araştırmaları 4 ciltlik "*Cosmos*" adlı eserde toplamıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerine yaptığı seyahat ve araştırmalarla adını duyuran Humboldt, çalışmalarında, yeryüzü şekilleri-iklim ve doğal bitki örtüsü arasında sıkı bir korelasyon olduğu vurgulamıştır. Ayrıca Latin Amerika'da Humboldt soğuk su akıntısını da keşfetmiştir. Coğrafya bilimine yaptığı katkılardan dolayı Rupke'nin (2010) ifadesiyle, "*XIX. yüzyılın en büyük coğrafyacılarından biriydi*".

Antropogeographie (Antropocoğrafya) adlı eserinde beşeri coğrafyanın esaslarını ortaya koyan *Carl Ritter* (1779-1859) ise Beşeri coğrafyanın kurucusu olarak bilinir ve coğrafya bilimini insan ile doğa arasındaki ilişkilerin araştırılması olarak görmüştür. Fransız *Paul Vidal de la Blache* (1863-1931) da *Principes de Géographie Humaine* (Beşeri Coğrafyanın Prensipleri) adlı eseri ile günümüz beşeri coğrafya biliminin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. *Emanuel Kant* (1724-1804) bilim dallarının sınıflandırılması ile ilgili çalışmalar yapmış ve coğrafya bilimini; fiziki coğrafya, matematik coğrafya, siyasi coğrafya, ekonomik coğrafya ve uygulamalı coğrafya gibi alt dallara ayırmıştır (Demirci ve Üçışık, 2002).

Frederic Ratzel (1844- 1904) dünyadaki çeşitli insan topluluklarının kültür ve dağılımlarının büyük oranda, doğal çevrenin etkisi altında şekillendiğini belirtmiştir. "Antropocoğrafya" adlı kitabıyla beşeri coğrafyanın gelişmesinde önemli katkıları olan Ratzel aynı zamanda siyasi coğrafyanın da

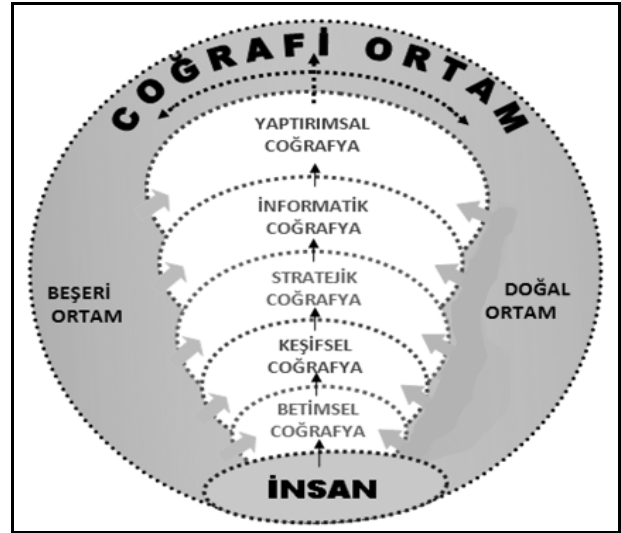
kurucusu sayılmaktadır. Bu konu ile ilgili "Politik Coğrafya" adlı bir kitabı vardır. Ratzel'in tersine, *P. Vidal de la Blache*, insanın yeryüzüne şekil vermesi açısından baskın güç olduğunu vurgulamış ve beşeri coğrafya alanında yapmış olduğu çalışmalara ek olarak da "Bölgesel Coğrafya"nın kurucusu olmuştur (Doğanay, 1993).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde coğrafya bilimine başka bir misyon yüklenmeye başlanmıştır. Bu dönemlerde yapılan coğrafya araştırmaları daha sonra bu bilimin tarihini yazanlar tarafından "sabıkalı bir bilim" olarak tanımlanacaktı. Çünkü bu dönemde batı coğrafyacıları, coğrafyayı sömürgeciliği meşru göstermek için bir araç olarak kullanmışlardı (Driver, 2001'e göre Arı, 2008'den). Oysa bu perspektif, yüzyıllardan beri coğrafyaya yüklenen derin bir misyondur ve iktidarlar, coğrafyaya bu "öncü ajan" rolü vermişti.

XX. yy'da bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin de etkisiyle insan, yaşadığı ortama daha etkin ve güçlü bir şekilde hükmetmeye başlamış ve bu coğrafi ortamlarda (mekânlarda) ciddi etkiler bırakmıştır. Dolayısıyla, Moore'un (2010:121) *Homo Sapiens*, yani insanı, dünyanın "en tehlikeli ve en amansız" yağmacısı olarak adlandırması, tesadüfi değildir. Artan dünya nüfusu ve buna paralel olarak da tarım, enerji ve diğer ekonomik maddelere duyulan ihtiyaçların doğurduğu "alan paylaşımı savaşları" ile bölgeler ve ülkeler arası savaşlar baş göstermiştir. Savaşlar sonrası yapılan devrimler ve temel yenilikler, coğrafi ortamın kaderini değiştirecek adımlardandır. Burke'nin (2010:375) ifadesiyle, devrimlere ilişkin tarihsel incelemelerin, ister siyasal, ekonomik yada kültürel olsun, coğrafya hakkında söyleyecek sözleri vardı. Örneğin iç savaşlar genellikle, başka şeylerin yanı sıra, bölgeler arasındaki savaşlardır –İspanya iç savaşı çok belirgin bir örnek oluşturur- ve İngiliz devrimi bu kuralın istisnası değildir. Hill'in de belirttiği gibi; iç savaş, "kuzey ve batı ile güney ve doğu arasındaki" anlaşmazlıktı (Burke, 2010: 375). Başka bir deyişle, coğrafi mekânın ekonomik, kültürel ya da bu parametrelere giden politik durumların çatışmasıydı.

COĞRAFYADA MEKÂNIN DEĞİŞEN ANLAMI

İlk çağlarda coğrafya bilimine atfedilen "tasviri coğrafya" tanımı/anlamı giderek daha kapsamlı ve farklı anlamlar kazanmaya başladı. Orta ve yeniçağda iktidar(lar) adına çeşitli seyahatler ve araştırmalar yapan gezginlerin "keşfettikleri yerler" hakkındaki notları, başlıca coğrafya eserlerini oluşturmaktaydı. Yeryüzünün bilinmeyen veya farklı bir bakış açısıyla keşfedilen bu yeni mekânlar hakkındaki bilgiler; siyasi, askeri, ekonomik ve "stratejik coğrafya" analizleri, siyasi planlamalar açısından önem arz etmekteydi. Çünkü bu "informatik coğrafya" verileriyle güçlenen iktidarların mekâna yönelik yaptırımlarını gerçekleştirmede büyük bir öneme sahipti. Mekânın "sahip olduğu zenginlikler" bakımından ileri derecede analiz edilerek güçlü iktidarların politik düşüncelerine göre kullanılması *yaptırımsal coğrafya* paradigmasını/ yaklaşımını da beraberinde getirmiştir (Şekil 1). Nitekim Brzezinski'nin (2005:39) de ifade ettiği gibi denizaşırı İngiliz imparatorlu başlangıçta keşif, ticaret ve fetih birleşimi ile elde edilmişti. 1850'den sonra dış ticarete ve yatırımlarda görülen dev ölçekli büyüme, büyük kapitalist güçleri küreselcilik yoluna sevk etmekteydi (Harvey, 2010:298).

Şekil 1: Coğrafya biliminde mekânsal algı evrimleri ve paradigmaları (Kaynak: Yazara aittir)
Figure 1: Paradigms and evolutions of meaning of space in geography (Source: Author's work)

Mekâna yönelik bilgi ve verilerin elde edilmesi, güçler arasındaki rekabeti artırarak ilerleyen dönemlerde savaş ortamını başlatmış ve buna bağlı olarak da güç blokları meydana gelmiştir. Bu bloklaşmalar mekânsal veri ve bilgilere göre çeşitli strateji ve siber teknolojiyle coğrafi alana hükmetme, askeri, kültürel, ekonomik ve çeşitli yaptırımlarda bulunarak çok fonksiyonlu bir - **coğrafi ortam**- denklemini ortaya çıkarmıştır. Özellikle XX. yy. başlarından itibaren, coğrafya bilimine yüklenen "**misyon**" çok daha derin ve farklı özellikleri barındıran "**stratejik mekân**" olgusudur. Dolayısıyla coğrafyanın bu aşamadaki önemi, dünya zenginliklerine sahip olan ile iktidarı ele geçirmeye çalışan güçler arasındaki "**rant paylaşımı**" olmaktadır. Dolayısıyla bu ekonomik gücün/sermayenin getirisi ile bölge ya da dünya iktidarlarındaki güçler, mekâna yönelik stratejik bilgileri ellerinde tutarak mekânsal denetimlerini ve dolayısıyla da iktidarlarını sürdürmede ısrarcı olmaktadır. Bu tür durumlarda da toplumsal kaos ve çatışma kaçınılmaz olmaktadır. Aslında temel düşünce, güçlü bir sermaye (dünya zenginliklerine sahip olmak) ile iktidara uzanmaktır. 1996 yılında Davos'ta düzenlenen dünya ekonomik forumunda, Alman Bundesbank başkanı Hans Tietmeier yaptığı konuşmada şöyle demişti; "...bundan böyle finans piyasalarının denetimi altındasınız" (Ziegler, 2004:111). Bu tanımlama, sermayenin başka bir deyişle mekânsal zenginliklere giden arterleri ellerinde bulunduran iktidarların başat etkilerini vurgulamaktadır. Bu başat rolün bilgileri ise coğrafya biliminin kendisidir. Dolayısıyla mekânsal zenginlikler, güçler arasındaki yaptırımsal coğrafya yaklaşımını doğuran ve bunun sonucunda da kaos ve çatışma ortamlarının oluşmasına neden olan başlıca araçlardır.

Temelinde, ekonomik kaynaklı paylaşımların olduğu bu savaşların, -tarih boyunca görüldüğü üzere- vitrininde ise -din ve etnisite- figürleri birer kalkan olarak sıklıkla kullanılagelmiştir. Bunun dışında bilimsel bilgi ve teknolojik gelişmelerle birlikte mekâna ait bilgiyi yaptırım aracı olarak kullanıp, iktidarlarını sürdürmek isteyen güçler bu amaçlarına ulaşmak için de coğrafya biliminden (mekânsal bilgiyi elde etmek ve kullanmak) önemli ölçüde yararlanmışlardır. Böylece bilim olarak coğrafyanın ilgi alanı ve kapsamı oldukça genişlemiş ve "coğrafi mekân" farklı bir paradoksal oyun alanı haline gelmiştir. Örneğin

dünya iktidar(lar)ının düşman bellediği bir ülkeye çeşitli yaptırımlarda bulunarak iktidar gücünü perçinleyebilmektedir. Herhangi bir mikroorganizmayı (virüsü) ihraç ederek söz konusu ülkenin sağlık sektörünü ve buna bağlı olarak da o ülkenin nüfusunu (insan yaşamını) riske atmak (biyolojik savaş) olası bir durumdur. Bu tür yaptırımlar için de coğrafya bilimine özgü bütün verilerin ve bu verilerin ilişkili olduğu tüm olguların bir şifre zinciri misali bilinmesi gerekmektedir. Bu bilgilerin bilinmesi de iktidarlar için muazzam bir güç anlamına gelmekte ve uygun görüldüğü zamanlarda da kullanabilme durumu ortaya çıkmaktadır. İşte bu yüzden bilim olarak coğrafyanın stratejik önemi büyüktür. Nitekim Lacoste'un (1976:33) ifade ettiği gibi coğrafya yüzyıllar boyunca coğrafi bilgilerin gelişmesi, büyük ölçüde yalnız yönetici azınlıkların gereksinimlerine sıkı sıkıya bağlı olmuştur.

Coğrafya bilgisi aynı zamanda kanonik/ kurallara uygun bilim devrimleri olarak algılanan oluşumlar içinde de vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir. Örneğin, uzak ve yöresel topraklar hakkında bilgiler -tarifleri, ölçümleri, fauna ve floraları- çağdaş bilimin oluşumunu besleyen yaşamsal bir veri akışı sağlamaktaydı (Livingstone ve Withers, 2010:24). Avrupa menşeli ticaret gemilerinin, Hint Okyanusundaki en önemli limanları gösteren harita Avrupa'nın bölgedeki ticaretinin düzgün yürümesi için önemli olan uğrak yerlerini göstermekteydi (Dear, 2010:45). Harita bilinci ve kullanımı, mekânın denetim altına alınmasına fırsat vermiş ve bu fırsat farklı zamanlarda, farklı ülkeler ve yöneticiler tarafından değerlendirilmiştir. Bu yönetici sınıfın harita bilinci ve haritaların kapsamıyla ilgili farklı değer(lendirme)leri vardı. Örneğin, erken dönem çağdaş Avrupa'da "Batı'nın Yükselişi"ni açıklamak için kullanılan ve savaş teknikleri alanında askeri devrim olarak adlandırılan değişimde haritanın (ve genel olarak mekânsal düşünme) rolü oldukça dikkat çekicidir (Livingstone ve Withers, 2010:26).

Coğrafya bilimi; haritacılık, topografik inceleme, kaynak envanteri ve stratejik planlama vurgusuyla, yoğun olarak uygulamalı bir alandı. Ancak dünyanın yüzeyini keşfetmeye, fethetmeye ve algılamaya odaklanan bir girişim olarak coğrafya, hayal gücüne dayalı önemli süreçlere dayanıyordu. Bu nedenle fotoğrafçılık coğrafya için, coğrafi

gerçekliği kavrama konusundaki simgesel gücü için olduğu kadar, arazilerin görsel haritasını oluşturma konusundaki pratik yararlılığı nedeniyle de önemliydi (Riyan, 2010:224). XIX. yy. fotoğrafçılığın gelişmesiyle, keşfedilen uzak diyarların görüntülenmesi ve mekânı doğru bir şekilde yansıtan bir keşif aracı olarak, coğrafya biliminin gelişiminde önemli bir yer tutmaktadır.

Coğrafya bilimine yönelik bilgi ve verilerin artması ve dünya genelinde mekânsal yaptırımların artması beraberinde birçok problemi de üretmektedir. Dolayısıyla günümüzde yedi milyarı aşan dünya nüfusuna karşın, tarım alanlarının sınırlılığı, kıtlık ve zorunlu göçler, mülteci sorunu, küresel ve bölgesel terörizm (devlet terörizmi dâhil), din- mezhep ve etnik çatışmalar, doğal afetler (deprem, tsunami, kasırga ve taşkınlar vs) gibi sorunlar karşısında, iktidarı elinde bulduran güçler -tüm bu olumsuzlukları ve sorunları görmezden gelerek- geliştirdikleri politik düzen(leme)lerle, kendilerine göre sorunlu buldukları “coğrafi mekânlara (bölgelere) *yaptırımlar*” uygulayarak dünya düzeni ve adaletini oluşturmaya çalışmaktadırlar. Oysa temel amaç, dünya düzeni ve adaleti değil, aksine güçlülerin kendi iktidarlarını ve düzenlerini koruma çabasıdır. Bu kuramı çarpıcı bir örnekle somutlaştırmak mümkündür. Özey’e (2008b:327) göre AB’deki her inek için verilen günlük 2.50 dolarlık sübvansiyon, Afrika’nın % 75’inin günlük geçiminden daha fazladır. Ya da ABD’nin son sekiz yıl (2003- 2011) içinde Ortadoğu (özellikle Irak) politikasının maliyeti, yaklaşık bir trilyon dolardır ki bu finans ile gelişmemiş dünyanın -az da olsa- bir bölümünü iyileştir(ebil)mek mümkündür. Ama mekânsal yaptırımlarla rejimlerini yaymak isteyen “*güçlüler*” dünya sorunlarından ziyade, kendi refah ve iktisadi düzenlerinin devamı için iktidarlarını pekiştirmeye odaklanmaktadır. Dolayısıyla iktidar uygulamaları sonucunda güçlünün, zayıf olana hâkimiyeti, bölgeler arası sosyoekonomik dengesizlikleri artırmakta ve bu adaletsizlikler sonucunda da toplumlar arası çatışma eylemleri tetiklenmektedir. Böylece coğrafi mekânlardaki sorunlar (doğal ve beşeri ortam) “*katmerli sorunlara*” dönüşmekte ve toplumlarda kaos ortamının yaygınlaşması (iç karışıklılar, göçler, mülteci ve su savaşları gibi), doğal ortama yönelik tahribatların artması (ormanların yok edilmesi, erozyon gibi), dünyayı

yaşanılmaz bir ortama dönüştürmektedir. İşte coğrafya biliminin asıl ilgi alanı ve kapsamı olan insan- doğal ortam “etkileşiminde” doğanın da -tıpkı insan gibi- yasa ve kurallarının olduğunu unutmamak gerekir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir yaşam için “*yaptırımsal bir coğrafya*” değil, “*yaşanılabilir bir coğrafya*” inşa etmek ve yaşam alanlarını oluşturma hareketi olmalıdır. Kropotkin’in belirttiği gibi; coğrafya, hangi ülkeden olursak olalım, kardeş olduğumuzu öğretmeli. Savaş, ulusal kibir dönemlerinde kendi bencil, kişisel ya da sınıfsal çıkarlarını gözeten insanların özenle besledikleri ulusal kıskançlık ve kin zamanlarında, coğrafya... bu önyarguları dağıtmanın ve insanlığa daha yakışır başka duygular yaratmanın yolu olmalıdır. ... cehalet, yüzüzlük ve bencillikle biriken yalanların ortasında bu gerçeği tüm ayrıntılarıyla açıklamak, coğrafyacının görevi olmalıdır (Livingstone ve Withers, 2010:22).

COĞRAFYA VE BİLİMSSEL PARADİGMALAR

Coğrafya tarihini yakın zamanlarda en çok etkileyen fikirlerin önemli bir kısmı teorik fizikçi ve bilim tarihçisi olan Thomas S. Kuhn tarafından ileri sürülmüştür (Özgüç ve Tümertekin, 2000:7). Kuhn’a göre karşıt bilim görüşleri ortaya çıktığında, bilgi üretimi ve bilimsel ilerleme bir tür “güç” mücadelesi içine girer. Birbiriyle yarışan farklı bilimsel yaklaşımlara Kuhn *paradigma* adını vermiştir. ... gözlemlenmesi mümkün olan birçok veriden bir diziyi belli kurallara göre *çağırma*, yani bir nevi rastlantıdan kurtarma ve gerektiğinde aynı kurallara göre yeniden üretme anlamındaki bu teknik düşünceyi, Kuhn biraz daha geniş tarzda kullanarak, belli bir bilimsel yaklaşımın doğayı sorgulamak ve doğada bir ilişkiler bütünü bulmak için kullandığı açık yada örtülü bütün inançları, kuralları, değerleri ve kavramsal/ deneysel araçları kapsayacak biçimde ele almıştır (Kuhn, 2008:16). Bu yaklaşım, coğrafya disiplininin, dünyanın farklı kıta, bölge veya ülkelerdeki gelişim alanları ve aşamalarına göre de değerlendirilebilir. Çöl topografyasında, kültürel kimlik ve inanç değerlerinin de etkili olduğu bir problemi çözme veya çıkış yolu bulma yaklaşımı, başka coğrafyalarda farklı yaklaşım ve sonuçlarla ortaya çıkabilir.

Kuhn paradigmayı, daha sonra gelecek araştırmacılara bir model görevi görecektir. Buna örnek olarak Vidal de la Blache'tan itibaren gözlenen bölgesel monografyalar verilebilir. Burada dikkat çekici husus, sınırlandırılmış belirli bir alan veya mekâna yönelik gözlem ve uygulamalarla elde edilen coğrafi mekâna ait verilerin tanımlanmasıdır. Kuhn'un paradigmaya getirdiği ikinci anlam ise, yukarıda belirtilen, bilimsel topluluk ya da "bilim matrisidir". Buna göre, "belirli bir topluluğun üyelerince paylaşılan inançlar, değerler, teknikler ve benzerlerinin oluşturduğu bütünlük yapısı" tanımında görüldüğü gibi, genel bir çerçeve, bir bilim dalı mensuplarının hepsi tarafından da paylaşılabilirken, bu üyeler aynı zamanda kendi araştırmalarında farklı modeller, farklı örneklerle çalışabilirlerdi. Bu anlamıyla paradigma teriminin coğrafyada çok sık uygulandığı görülmektedir. Kuhn'un kavramlarını kullanan coğrafyacılar, bu kavramlardan değişik yönlerde yararlanma yoluna gitmişlerdir. Örneğin, bazıları paradigma kavramını makro ölçekte dünya görüşü yada mikro ölçekte bilim dalı matrisinde kullanmışlardır. Nitekim Harvey ve Holly de son yüzyılda coğrafyada ayrı ayrı ilgi alanlarına göre beş ayrı paradigmanın etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar; "*çevresel determinizm paradigmasıyla Ratzel, posibilizm paradigmasıyla Vidal, landscape- peyzaj paradigmasıyla Sauer, kronolojik paradigmasıyla Hartshorne ve mekânsal örgütlenme paradigmasıyla da Schaefer*" şeklinde sıralanabilir (Özgüç ve Tümertekin, 2000:11). Bu yaklaşımların dışında "*askeri, hümanist, feminist, siber, marksist ve postmodern*" paradigmaları da coğrafya bilimine yönelik etkin yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların oluşmasında, mekânsal analizler, inanç, sermaye, ideoloji vb. birçok "*yaşamsal değerler*" etkili olmaktadır.

Kuhn'un, göz ardı veya ihmal ettiği toplum- bilim ilişkisini Foucault, bilimi kendisini üreten ve bir parçası olduğu toplumların içine yerleştirmektedir. Bilimlerdeki değişimleri yorumlamak için de çağdaş tarih içinde insanların taşıdıkları çeşitli dünya görüşleri (ya da düşünce yapıları) üzerinde odaklaşır ve bunlara verdiği "ad" da epistem (düşünce sistemi)'dir. Foucault'un temel aldığı noktalardan birisi "bilimin siyasal statüsünü ve hizmet vereceği ideolojik fonksiyonları

incelemektir". Burada ileri sürdüğü görüş; "biyoloji, siyasal ekonomi, psikiyatri, tıp ve benzeri yumuşak, sürekli şemaları izlemediği". Bunun yerine, bu tür bilimlerin söylemleri ve bilgi biçimlerinde hızlı değişimlerin yaşandığı dönemlerden geçtiği fikrindeydi. Bu fikrini de her bir toplumun kendi gerçeği, genel bir gerçek siyaseti -yani, toplumun kabul ettiği söylemlerin türü ve bunlara gerçek olarak bakması- temeline dayandırıyor. Gerçek, bu yüzden kendisini üreten toplum içindeki güç ilişkilerine dayanan, görece bir kavramdır ve yine bu yüzden, Foucault için entelektüellerin siyasal sorunları "bilim" ve "ideoloji" açısından değil, ama "gerçek" ve "güç" bakımından düşünmesi gerekmektedir. Mekâna da ayrı bir önem veren Foucault; En büyük jeopolitik stratejilerden en küçük ortamların (habitat) taktiklerine kadar mekânların tüm bir tarihi yazılmayı beklemektedir ki, bu aynı zamanda güçlerin tarihi de olacaktır (Özgüç ve Tümertekin, 2000:12). Güçlü iktidarların, dünyanın herhangi bir bölgesini ya da bölgelerini denetleme, yeniden düzenleme ve kendi modern yasalarına(!) göre mekânı yeniden dizayn etme çabaları, aslında kendi "*ideoloji ve politik*" yaşam biçimlerini yayma girişimleridir. Bu "*yayılmacı politikalar*" sosyal ve ekonomik kuşatmaları da beraberinde getirerek, güçlü ulusların "*tek*"liğini perçinleştirmekten başka bir şey değildir. Balkanlar'da, Kafkaslar'da ve Ortadoğu'da, yüzyıllar boyu süren kanlı savaşların altında yatan da bu mekânsal zenliklerdir. İşte tam burada ortaya çıkan "*güçlünün gerçekleri*" anlayışıdır. Nitekim Lacoste'un (1976:12) gerçekten de "*coğrafya güçlü iktidarların stratejik bilgisidir*" düşüncesi, mekânsal stratejiyi vurgulamak açısından önemlidir. Tarihten de şu örneği vermek yerinde olacaktır. 1488 yılında Portekizli denizci Bartholomeu Diaz'ın Ümit Burnu (Buona speranza) olarak bilinen noktayı dolandığı o "devrim anının" Batı'nın o dönemdeki coğrafya bilinci açısından ticari, siyasal ve coğrafi sonuçları bakımından oldukça önemlidir. Bu keşif Portekiz'e Hindistan pazarlarına rakipsiz bir deniz erişimi ve bunun ardından da Güneydoğu Asya pazarlarından Kuzey Avrupalı alıcılara karadan mal taşımanın güçlüklerini ve masraflarını yok ettiği için, baharat ticaretine tekel ayrıcalığı sağlamıştı (Brotton, 2010:156).

Coğrafyanın etkilendiği ve kullandığı sosyal teorilerden biri de Habermas'ın, “*güç- bilgi ve gerçek*” yaklaşımıdır. Habermas'ın geliştirdiği anahtar konulardan birisi “bilgi, tarihsel ve toplumsal olarak kök salmıştır ve istemle bağlantılıdır” tezidir. Özellikle de insan eylemi ile bilgi arasındaki bağlantıları açıklamak için, bilgi edinme istemleri yada bilgi oluşturan istemler olarak andığı bir teori üzerinde duran Habermas'a göre; “*pragmatik düzeyden başlayarak, günlük bilgilerden çağdaş doğal bilime kadar, doğa hakkındaki bilgiler insanın doğayla temasından türer; aynı zamanda da toplumsal emeğe tepki verir ve gelişmesini teşvik eder*” iddiasındadır. Bu yüzden de bilgi hem insanın doğayla iç içe geçmesinden türer ve hem de böyle bir eylemi toplumsal emek biçiminde etkiler (Özgüç ve Tümertekin; 2000:14). Habermas'ın ileri sürdüğü bu kuram; daha çok coğrafyadaki “*insan- doğal ortam etkileşimi*” posibilist bir yaklaşımı adres göstermektedir. Göçebe kültürlerin, doğal ortamın renkli florasından etkilenmeleri ve kültürel giyim ve kuşam motiflerinde doğanın renklerini taklit etmeleri, su ihtiyaçlarını gidermek için kuyular açmaları ve sel taşkınlarını önlemeye yönelik setler/barajlar inşa etmeleri buna örnek verilebilir. Toplumların, sıcak ve kurak alanlarda açık renkli elbiseleri tercih etmeleri de bu paradigmaya örnek olarak verilebilir. Ayrıca kuzeybatı Avrupa'da yaşayan Laponlar, ren geyiğini yaşamın bir parçası olarak görürken, subtropikal bölgelerde ve çöl alanlarına yakın, yaşam koşullarının zorlaştığı bölgelerde ise develer beşeri faaliyetlerin vazgeçilmez unsuru olmaktadır. Dolayısıyla tüm bu yaşamsal imkân ve ortamları sunan doğal ortamdır. Doğanın kurallarına uymak zorunda olan (deneyimlerle öğrenen) ve “*gelenekselleşmiş alışkanlıkları*” doğadan alanlar ise mevcut toplumlardır.

Habermas'ın eleştirel teorisi, bilgi oluşturan istemlerin üç tür olduğunu ileri sürer. Bunlar; insanın doğadaki unsurları kontrol etmesini sağlayabilecek ve böylece maddi varlığının temel taleplerini üretecek “*bilgi*” insanların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayacak “*bilgi*” ve üçüncüsü de bu iki türden çıkarılabilecek, insanların akılcı davranmalarını, karar verici ve tepki gösterici olmalarını sağlayacak “*bilgi*”. Bir diğer ifadeyle, Habermas'a göre bilgiyi yönlendiren ilgiler çalışma, dil ve iktidar ekseninde oluşurlar (Habermas, 2010:120). Bu bilgiler onun teknik,

pratik- uygulamalı ve özgürlük sağlayıcı dediği istemler yoluyla oluşan bilgilerdir. Bunların oluşması için toplumsal araçlar da teknik için maddi üretimin esası olan “*iş*”; uygulamalı olan için iletişimin temeli olan “*dil*”; ve özgürlük sağlayıcı olanlar için de egemenlik ve baskı ilişkileriyle açıklamasını bulan “*güç*” tür (Özgüç ve Tümertekin, 2000:15-16). Bu kurama göre coğrafya bilimine atfedilen tanımlarda da ileri sürüldüğü gibi, üç temel düşünce etkin bir şekilde öne çıkmaktadır. Bunlar; insanın doğal ortama hükmetmesi ve onu etkileyebilir bir coğrafi ortama dönüştürmesi (possibilist yaklaşım), toplumsal etkileşimi (karşılıklı etkileşimler veya yayılmacı politikalar) ve *yaptırımsal coğrafya* (politik ve planlama odaklı) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Coğrafi ortamlara dayalı bu tür paradigmalardan, gelişimi, toplumlar arası etkileşim ve sonrasında ise çeşitli yaptırımlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, coğrafi ortamların asli unsuru olan toplumlar arası etkileşimlerde, iktidar mücadelesi başlamakta ve bunun sonucunda da çeşitli yaptırımlar ve egemenlik dürtüleri gelişmektedir. Örneğin; Afrika kıtasında, para, ticaret ve modernite kavramlarından habersiz, ilkel yaşam biçimlerini sürdüren Bushmen'lerin (ilkel kabileler), batılı misyonerler tarafından, batı kültürüne (dil, inanç vs) adeta sürüklenmeleri ve mekânsal alanlarına hükmetmeleri, aslında “*kültürel yayılmacılıktır*”. Fay'ın (2005:317) da belirttiği gibi, kültürel etkileşim tarihinin, yeni düşüncelerin bir gruptan ötekine aktarıldığı basit bir kültürel yayılma süreci olarak anlaşılmalıdır. Düşüncelerin, tekniklerin ve örgütlenme biçimlerinin yayılması her zaman gruplar arasındaki iktidar farklılıkları tarafından şekillendirilmektedir. ... kültürel etkileşimde, rasyonel analiz ve dönüşüm kadar tehdit, manipülasyon ve zorlama da vardır.

Güçlü iktidarların bu alanlardaki bir sonraki adımı ise; ticaret, ekonomik etkileşimler ve politik iktidarların yayılma safhası olacaktır. İşte Habermas'ın sözünü ettiği; iletişimin temeli “*dil*”, maddi üretim için “*iş*” ve yaptırımlar için de “*güç*” kavramlarının gelişim evreleri bu hiyerarşiyi izleyerek coğrafi ortamlarda etkili olmaktadır.

Coğrafya alanında ileri sürülen bu paradigmalara bağlı olarak geliştirilen bazı teoriler (insan- mekân etkileşimine dayalı) de vardır. Bu teorilerden biri

de coğrafi mekâna yönelik düzenleme ve modellemeleri kapsayan ve arazi kullanımına yönelik olarak J.H. von Thünen (1783- 1850) tarafından (kendi arazisine göre geliştirdiği uygulamalı bir teori) geliştirilen lokasyon teorisidir (Tümertekin, 1990:139). Mekânın pazar, sosyoekonomik işlevsel durumuna yönelik planlama ve hizmet erişiminin uygunluğu konusunda geliştirilen bir teoridir. Bu teoriye göre tarım ve sanayi başta olmak üzere, çeşitli ürün desenlerinin üretim- tüketim ve pazar alanı dâhil “sosyoekonomik coğrafya ve planlama” kuramıdır. Buna göre coğrafi mekânın üretim, tüketim, ulaştırma ve hizmet uygulamalarının yer ve zaman bakımından en uygun biçimde planlanması ve organize edilmesidir. Şeker fabrikalarının, bu ürünün ekim alanlarına yakın alanlarda kurulması ya da kent içi trafik arterlerinin uygun yerlerden geçirilmesi, okulların, sanayi, kültür ve güvenlik merkezlerinin kentsel mekân ve hizmet uygulamalarının kent içi dağılımları... vb. Burada temel amaç mekânın tüm yaşamsal fonksiyon ve işlevleri bakımından en uygun biçimde dizayn edilmesidir. Başta *possibilist* ve *probabilist* paradigmlar olmak üzere *Marksist coğrafya*, *kronolojik paradigma*, *mekânsal örgütlenme* ve *postmodern coğrafya* gibi birçok paradigmda lokasyon kuramına yönelik yansımaların etkili olduğu görülmektedir.

Özetle coğrafyanın bilimsel yöntem ve analizine yönelik olarak ileri sürülen başlıca bilimsel yaklaşımlar/ paradigmlar şunlardır:

- Doğal ortam ve insan etkinliklerini tasvir eden “betimsel coğrafya” yaklaşımı.
- İnsanı doğaya bağımlı gören “çevresel determinist” paradigma.
- Doğayı, insanın eylem sahası olarak gören “possibilist” yaklaşım.
- Doğal ortam- insan etkileşimini savunan “probabilist” görüş.
- Manzara ve güzel alanları, tanımlayan “landscape-peyzaj” görüşü.
- Savunma ve yönetim anlayışına dayanan “askeri/ militarist” coğrafya paradigması.
- Pozitivist coğrafya ya da “mekânsal örgütlenme” yaklaşımı.

- Cinsiyet asimetrisi ve “feminist coğrafya” paradigması.
- Toplum- mekân ve iktidarı kapsayan “Marksist coğrafya” yaklaşımı.
- Tümdengelim metaforuna yönelik “postmodern coğrafya” paradigması.
- Mekânın sanal tanımı ve “siber coğrafya” paradigması.
- Mekânın, insan niteliğine etkisi ve “hümanist coğrafya” paradigması.
- Coğrafi ortamın gelişim süreçlerini anlatan “kronolojik paradigma” ve
- Coğrafyayı belirli yaklaşımlara bağlı kalmaksızın anlatan “özgür paradigma”dır.

SONUÇ

Tıpkı canlı bir organizma gibi, bilim dalları da zamanla gelişerek, araştırma alanları ile ilgili - toplumsal ve mekânsal yansımaları- derinleştirerek değişim göstermektedirler. Bir bilim olarak coğrafyanın da önemi hem toplumsal hem de mekânsal analiz ve uygulamaları bakımından her geçen gün gelişim göstererek devam etmektedir. Bu değişim, coğrafyanın bilimsel kimliğine ve dolayısıyla kavramsal olarak tanımlanmasına da yansımaktadır. İlk çağlarda, insan yaşamı üzerinde baskın bir etki oluşturan ve yaşamın tüm kurallarını insana adeta dikte eden doğal ortamın, birçok toplumda çeşitli mitlerin oluşmasına da zemin oluşturduğu (Fırat nehri, Ağrı dağı veya Bolu dağı efsaneleri gibi) bilinmektedir. Buna karşın bilim ve teknolojinin geliştiği günümüzde, insanın da doğal ortama hükmettiği, yaptığı faaliyetlerle onu değiştirmeye çalıştığı ve bu müdahaleler sonucunda -küresel boyutta-birçok değişime neden olduğu görülmektedir. Tüm bu durum ve eylemler, toplumların sosyoekonomik ve kültürel düzeyi ile (gelişmiş coğrafya algısı ile) doğrudan ilgilidir (Özgen, 2011:2570). Reclus’nün de ifade ettiği gibi “uygarlıktan habersiz bir halk için aşılmaz bir engel olan herhangi bir nehir, daha yerleşik bir kabile için ticaret yoluna, belki daha sonraları da insanın gönlünce yöneteceği basit bir sulama kanalına dönüşebilir” (Tümertekin, 1990:63). Nitekim ilk çağlarda toplumlar hayatlarını idame ettirebilmek için

gereksinim duydukları yiyeceği ve suyu bulabilmek için yaşadıkları çevreye ait bilgileri haritalar üzerine kaydetmeye başladılar. Daha sonraları, toplumların giderek büyümesi ve işleyişi açısından karmaşık bir hale gelmesiyle yaşanan yerlere ait bilgiler ticaret yapmak ve vergi toplamak için kaydedilmeye başlandı (Öztürk, 2006).

İlkçağda insanlar, yaşamsal ihtiyaçlarını giderebilmek için yaşadıkları doğal çevreyi (avcılık ve toplayıcılık yaptıkları ortamı) tanımak ve bu ortama uyum sağlamak adına tecrübelerini yaşadıkları topluluklarla paylaşıp, mekânı tasvir ettiler. Dolayısıyla, insanlar bu çağlarda, yaşadıkları alanları veya yakın çevrelerini resim veya tasviri bilgilerle tanıtarak veya öğretmekle doğa ile baş etmeye ve yaşamlarını daha iyi koşullarda sürdürmeye çalıştılar. On binlerce yıl öncesine ait mağara çizimleri ve betimlemeleri buna örnek olarak verilebilir. İşte ilk coğrafyacılar bu eylem ve düşünce kapsamında mekânı resmetmeye, ölçmeye ya da ölçmeye yönelik formüller geliştirerek coğrafyanın temellerini atmış oldular. Bu tanımlama ve uygulamalar aynı zamanda “*betimsel coğrafya*” anlayışının ortaya çıkması anlamına gelmekteydi. İnsanın, yer küreye yönelik bilgi ve tecrübelerinin artmasıyla birlikte, yerleşik düzene geçmesi, tarımsal üretimde meydana gelen “*artı ürün*” ve buna bağlı olarak da ticaretin gelişmesi, farklı bölge ve yörelere ait zenginliklerin fark edilmesi ile birlikte bilinmeyen yerlere yönelik yolculuklar ve keşifler yapılmaya başlandı. Bu keşifler sonucunda özellikle Orta ve Yeniçağda kral ve imparatorluklar adına, bilinmeyen alanlara yapılan seyahatlerle coğrafyanın kimliğine *keşifsel coğrafya* dönemi eklendi. Coğrafyanın kavramsal tanımını, keşfedilen yeni alanlardaki zenginliklerin, ticaret ve ekonomiye dâhil edilmesiyle bu zenginliklerin bulunduğu alanların -coğrafya bilgisi kapsamında- önemini arttırmıştır. Dolayısıyla, ekonomik olarak önemli sayılan bu alanlar (jeostratejik ve jeopolitik), *stratejik coğrafya* düşüncesinin gelişmesinde etkili olmuştur. İktidarlar, bu stratejik mekânlara ait veri ve bilgileri ellerine tutarak, *informatik coğrafyanın* önem kazanmasına ve mekânsal yaptırım uygulamalarını harekete geçirmişlerdir. Nitekim Strabo'nun da ifade ettiği gibi “*coğrafyanın büyük bir kısmı devletlerin ihtiyaçlarına hizmet eder...tümüyle coğrafyanın kumandanların faaliyetleri üzerinde doğrudan büyük bir etkisi*

vardır” (Özgüç ve Tümertekin, 2000:35), ifadesi bu görüşü desteklemektedir.

Teknolojik araç ve gereçlerin gelişti(rildi)ği son iki yüzyılda, yerküreye ait zenginliklerin bulunduğu coğrafi ortamlar büyük oranda kontrol altına alınarak, bu mekânlara ait veri ve bilgilerin toplanması, depolanması ve belirli ağ (network) ve sistemlerle kullanılabilir duruma getirilmesi, *informatik coğrafya* kavramını önemli kılmıştır.

Çünkü zengin ve hükmetmeye değer görülen bu coğrafi ortamlara ait bilgilerin elde edilmesi, bu sahalarla yapılacak kuşatma veya yaptırımlar için gerekli, hatta zorunluydu. Bu bilgi ve donanımları ellerinde bulunduran güçlü iktidarlar, dünyanın herhangi bir bölgesine -gerekli gördükleri herhangi bir zaman diliminde- çeşitli müeyyidelere başvurarak *yaptırımsal coğrafya* yaklaşımına hareket kazandırmaktadır. Bu durum, aslında coğrafya disiplininin gerçek anlam ve amacını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla coğrafya biliminde nihai amaç insanın, mekânı kontrol etme çabasıdır. Bunu destekleyen ve sürekli kılan ise öncelikle güçlü ve yayılcı iktidarlardır. Nitekim XVIII. ve XIX. yy'daki büyük savaşların neredeyse tamamı bu keşfedilmiş zengin alanların paylaşım savaşlarıdır. I. ve II. Dünya savaşlarının asıl ortaya çıkış sebepleri “ulus hareketleri” olarak belirtilse de iktidar güçlerinin hegemonik alan savaşları olduğu ve uluslaşma hareketlerinin, sadece bir araç olduğu unutulmamalıdır. Habermas'ın (2007:179) belirttiği gibi, “*devletler hukukunun çizdiği sınırlar, devletlerin egemenlik alanı olarak tasarlanmamış, aksine emperyal güçlerin nüfuz alanları ve onların yaydığı siyasi düşüncelerin hükümranlık alanlarını birbirinden ayırmak içindir*”.

Coğrafi mekânın veri ve analizlerine dayalı olarak yer kürenin çeşitli bölgelerine yapılan müdahalelerle/ yaptırımlarla yoksullaşan ve özellikle sosyoekonomik, eğitim, politik ve kültürel faaliyetlerinden mahrum bırakılan halklar/ ülkeler, buldukları ortama veya çevreye gerekli önemi veremez duruma gelmektedir. Nitekim Ziegler'in (2004:127) “*küreselleşmiş pazarın görünmez eli sadece toplumları yıkmakla kalmıyor, doğayı da katlediyor*” ifadesi de bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bu durum, söz konusu halkların sosyal ve ekonomik durumlarında çeşitli bozulmalardan, doğal çevrenin tahrip edilmesine, erozyon, çeşitli salgın hastalıklar ve iç savaşlara

kadar çok ciddi yaşamsal boyutlara ulaşabilmektedir. Bu gelişmeler sonucunda insan eylemlerinden doğal ortama ve aşırı müdahalelerde ise doğal ortamdan beşeri ortama ciddi yansımalar meydana gel(ebil)mektedir.

Günümüzde, internet ve bilgisayar başta olmak üzere teknolojik araç- gereçlerin gelişmesi, *siber coğrafya* ve *iletişim coğrafyası* yaklaşımlarını harekete geçirmiştir. Öncelikle lokal alanlardaki bilgi akışı ve tanımlanmasının somut etkilerini soyut görünümünden yönetilebilir duruma getirmiştir (Paradiso (2003:167). Bilişim alanındaki gelişmeler ve coğrafya disiplinine yönelik çeşitli araç-gereç, materyal ve bilgisayar programlarının gelişmesi (Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Uzaktan Algılama gibi), önemli olmakla birlikte, bu tür materyallerin veya mekânsal bilgiye ulaştırılan araçsal sistemlerin coğrafya disiplinine entegre edilmesi "*coğrafi bakış*" algısının gelişmesinde oldukça önemlidir. Bu amaçla, coğrafi paradigmlar; insan- mekân etkileşimine yönelik olarak; "*ne, nerede, ne zaman ve nasıl*" sorularının kapsamlı bir şekilde analiz edilmesinde etkindir ve bu etkinliğin gelişt(iril)mesinde. ... CBS gibi kapsamlı bilgi işletim sisteminin eğitim ve öğretimde işlevsel hale getirilmesi, coğrafya gibi interdisipliner bir alan için son derece önemlidir (Özgen, 2009:1856). Coğrafyanın tanımlanması ve öğretilmesinde, farklı algı, inanç, tutum ve değerlere göre ileri sürülen yaklaşımlarla birlikte öneminin ve tolumdaki öneminin fark edileceğinin bilinmesi gerekir. Nitekim XX. yy'ın ikinci yarısından itibaren, coğrafyanın bilimsel araştırma nüvesine yerleşen "*farklılıklara yönelme*" yaklaşımları (feminist, postmodern ve siber coğrafya) coğrafyanın derin ve kapsamlı bir disiplin olduğunun -sadece birkaç- örneğidir.

Zaman kavramı ile birlikte düşünüldüğünde coğrafya disiplinin düşünsel yapı bakımından değişebilir olduğunu, başka bir deyişle, coğrafya bilimine yüklenen misyonun günümüzdeki anlam ve kapsamdan daha farklı olabileceğini açıkça göstermektedir. Bu aynı zamanda toplumların gelişmişlik düzeyi, karşılaştıkları sorunlar -ki çözüm bulmak adına yaratıcı düşünceler üreterek- coğrafyanın ilgi ve kapsamına yeni ve farklı yaklaşımları da beraberinde getirecektir. İnsanın coğrafi mekândan azami derecede yararlanma, mekâna hükmetme, adaletli paylaşım ve farklı olan durum ve yapıları fark edebilme çabalarının gelişmesi ve yaygınlaşması yeni yaklaşımların

olası amaçları arasında varsaymak mümkündür. Böylece, coğrafyanın; yalnızca doğal ortama ait dağların, akarsuların veya beşeri ortamlara ait nüfus ve ülke başkentleri olmadığını, bunların aksine mevcut coğrafi ortamların insan odaklı politik düşünce, mekânsal güç ve yaptırımların derin stratejik algı ve bilimsel bilgi kaynaklı olduğunu unutmamak gerekir.

Tüm bu tanım ve bakış açılarına ek olarak, coğrafyayı, insanın doğal ortamı tanıması, ondan yararlanması ve bir yaşam alanı olarak doğal ortam ile insan arasındaki bütün etkileşimleri planlaması ve onu koordineli bir şekilde kontrol altına alma çabası şeklinde tanımlamak mümkündür. Coğrafya bilimini koordine eden bu düşünce ve uygulamaların daha ileri düzey başarılarına ulaşma çabaları, yeni bilimsel yaklaşımları/paradigmaları da beraberinde getirecektir. Tıpkı *zaman ve mekân* arasındaki evrimsel gelişmeler gibi coğrafya biliminde de *insan- mekân- zaman* arasındaki etkileşimler farklı boyut ve durumlar göstererek ilerlemektedir. Böylece coğrafya bilimi, topluma yönelik hizmet ve sorunlara çözüm üretebilme konusunda daha başarılı bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Bunun için de coğrafya, insanı devre dışı bırakan doğal yapı ve betimsel özelliklerle ilgilenen bir yaklaşımdan ziyade, farklı düşünce, yöntem ve paradigmların yanı sıra *sürdürülebilir bir mekân* anlayışına sahip bir bilimsel kimlik kazanmalıdır. Bununla birlikte, coğrafya bilimi kapsamında ele alınması gereken mekânsal yaklaşım ve anlayışlar -iktidarların denetiminde gelişen- çeşitli uluslararası firmaların veya stratejik araştırma kuruluşlarının *hizmet bilgisi* olarak sunulmaktadır. Başka bir deyişle güçlü iktidarlar, mekânsal zenginliklere yönelik her türlü bilgi ve veriyi elde etmek için coğrafya bilimini bir araç olarak kullanmaktadır. Oysa mekâna yönelik tüm nicel ve nitel zenginlikleri, belirli metodolojik yaklaşımlarla (amaç ve kapsamı çerçevesinde) ve eğitim yoluyla tüm öğrenenlere/insanlara aktarılması, coğrafya biliminin kimliği ve coğrafyacıların öncelikli görevi olmalıdır. Bu tür düşünce ve yaklaşımlarla, insan-mekân etkileşimine yönelik eylem ve durumların -*farklı, özgür ve sürdürülebilir perspektiflerle/mekânsal bilgilerin-* toplumun hizmetine sunulması halinde, coğrafya bilimi kalkınabilecek ve kaybettiği önemi yeniden kazanabilecektir.

REFERANSLAR

- Acheson, G., 2003. Teaching the tool of the trade: An exploration of teachers' beliefs, knowledge, and practices about maps. <http://repository.tamu.edu/bitstream/handle/1969/421/etd-tamu-2003C-GEOG-Acheson.pdf?sequence=> (Son erişim: 12 Ocak 2010)
- Akyol, Ç., 2000. *Coğrafya Eğitiminde Gelişmeler ve Temel Sorunlar*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Altunpolat, R., 2009. "Mekânda cins(iyet)in izini sürmek ya da cins cins mekân" *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* 7(26): 187-196
- Ardel, A., 1960. *Umumi Coğrafya Dersleri*. 1. Cilt. 2. Basım. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü yayınları. No: 7 İstanbul
- Arı, Y., 2005. "Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı" *Doğu Coğrafya Dergisi* 10(13):311-340
- Arı, Y., 2008. "Coğrafyayı Neden Çok Boyutlu Olarak Tanımlama ve Öğretmeye İhtiyaç Vardır?" R. Özey, A. Demirci (Editörler) *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar* içinde. sf. 1-22 Aktif Yayınevi İstanbul
- Bennetts, T., 2005. "Progression in geographical understanding" *International Research in Geographical and Environmental Education*, 14(2):112-132.
- Binbaşıoğlu, C., Binbaşıoğlu, E., 1992. *Endüstri Psikolojisi* Kadioğlu Matbaası. Ankara
- Brezinski, Z., 2005. *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri* (Çev. Y. Türedi) İnkılap Kitabevi. İstanbul
- Brotton, J., 2010. "Haritayı Basmak, Fark Yaratmak: Ümit Burnu'nun Haritasının Çizilmesi, 1488-1652" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler) sf. 151-173 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Burke, P., 2010. "Devrimler ve Coğrafyaları" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler) sf. 373-384 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Buttimer, A., 1999. "Humanism and Relevance in Geography" *Scottish Geographical Journal* 115(2):103-116
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. Milliyet Gazetesi, İstanbul, 1993
- Çıvgın, İ., 2008. *Ortaçağ Tarihi*. Maya Akademi Yayınevi, Ankara
- Çıvgın, İ., Yardımcı, R., 2010. *Çağdaş Dünya Tarihi*. Ertem Matbaası. Ankara
- Cüceloğlu, D., 1992. *İnsan ve Davranışı*. Remzi Kitabevi. Ankara
- Dear, P., 2010. "Uzay, Devrim ve Bilim" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler) sf. 33-49 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Demirci, A., Üçışık, S., 2002. "21. Yüzyılda Çağdaş Coğrafya Bilimi ve Temel Unsurları" *Marmara Coğrafya Dergisi* 5:117-133.
- Doğanay, H., 1993. *Coğrafyada Metodoloji*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi No: 187. İstanbul
- Doğanay, H., 1994. *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Gazi Büro Kitabevi. Ankara
- Doğanay, H., Şahin, İ.F., Özdemir, Ü., 2007. "Feminist Coğrafya ve Kadın Göçmenler" *Doğu Coğrafya Dergisi*. 12(17):7-16

- Duverger, M., 2002. *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş* (6. Basım). Bilgi Yayınevi (Çev. Ü. Oskay) Ankara
- Elibüyük, M., 2010. *Kartografya Ders Notları*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi. http://www.geography.humanity.ankara.edu.tr/ders_notu/COG107_1.pdf, (Son erişim: 17 Kasım 2010)
- Erdal, İ.T., 2006. *Gestalt Kuramının Grafik Tasarımına Etkilerinin İncelenmesi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Kocaeli
- Erinç, S., 1977. *Vejetasyon Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi. Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 92 İstanbul.
- Fay, B., 2005. *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi: Çok Kültürlü Bir Yaklaşım*. (Çev. İ. Türkmen) 2. Baskı. Ayrıntı Yayınları. İstanbul
- Gettelman, N. M., 1982. "Letter of First Westerner to Visit Bhutan-Tibet-Nepal (Joao Cabral, S. J., 1599-1669)" *Kailash* 9(1):97-110
- Gray, J., 2004. *Post- Liberalizm*. (Çev. M. Günay) Dost Kitabevi Yayınları. Ankara
- Gregg, M., Leinhardt, G., 1994. "Mapping out geography: An example of epistemology and education" *Review of Educational Research* 64(2):311-61.
- Gümüşçü, O., 1999. "Osmanlılarda Coğrafya Biliminin Doğuşu ve Gelişimi" G. Eren (Editör) *Osmanlı Ansiklopedisi: Bilim (8. Cilt)*, Yeni Türkiye Yayınları. İstanbul
- Güney, E., 2002. *Genel Çevre Kirlenmesi*. Çantay Kitabevi İstanbul
- Jameson, F., Lyotard, J. F., Habermas, J., 1994. *Postmodernizm* (Der: N. Zeka, Çev. G. Naliş, D. Sabuncuoğlu, D. Erksan) Kıyı Yayınları. İstanbul
- Habermas, J., 2007. *Bölünmüş Batı*. (Çev. D. Muradoğlu) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Habermas, J., 2010. *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*. (Çev. M. Tüzel) Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Harvey, D., 2010. *Postmodernliğin Durumu* (Çev. S. Savran) Metis Yayınları. İstanbul
- Hasson, S., 1984; "Humanistic Geography from the Perspective of Martin Buber's Philosophy" *The Professional Geographer*. 36(1):11-18.
- Heffernan, M., 2010. "Edme Mentelle'in Coğrafyaları ve Fransız Devrimi" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cenkçiler) sf. 293-324 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Henry, J., 2010. "Bilimde Ulusal Tarzlar" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cenkçiler) sf. 51-83 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- İzbrak, R., 1964. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Doğu Matbaacılık. Ankara
- Johnston, R. J., 1986. *Philosophy and Human Geography*. Arnold. Londra
- Kaya, İ., 2008. "Eleştirel Düşünce, Sosyal Teori ve Coğrafya Eğitimi" R. Özey, A. Demirci (Editörler) *Coğrafya Öğretiminde Yöntem ve Yaklaşımlar* içinde. sf. 321-341 Aktif Yayınevi. İstanbul
- Kayan, İ., 2000. "Türkiye Üniversitelerinde Coğrafya Eğitimi; Amaç, Yeni Hedefler, Sorunlar ve Öneriler" *Ege Coğrafya Dergisi* 12(1):51-58
- Kaygalak, İ., 2011. "Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları" *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 9(1):1-10
- Keat, R. and Urry, J., 2001. *Bilim Olarak Sosyal Teori* (Çev. N. Çelebi) İmge Kitabevi. Ankara

- Kuhn, T. S., 2008. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Çev. N. Kuyuş) Kırmızı Yayınları. İstanbul
- Lacoste, Y., 1976. *Coğrafya Savaşmak İçindir.* (Çev.A. Arayıcı) (1998) Özne Yayınları. İstanbul
- Lambert D, Morgan J., 2010. *Teaching Geography 11–18: A conceptual approach.* Open University Press/McGraw-Hill. Maidenhead
- Leat, D., 2002; “Thinking Through Geography” A. Maggie (Editör) *Aspects of Teaching Secondary Geography Perspectives on Practice.* Routledge Falmer. 11 New Fetter Lane, London ECP4P 4EE
- Lewis, P., 1989. “Learning from Looking” *American Quarterly* **35**(3):242-261
- Livingstone W., 2010. “Coğrafya ve Devrim Üzerine” D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cenkçiler) sf. 9-28 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Mayhew, R. J., 2010. “Coğrafya’nın İngiliz Devrimler: Oxford Coğrafyası ve Düşünceler Savaşı, 1600-1660” D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cenkçiler) sf. 261-291 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Moore, J., 2010. “Mekân İstilacılarının Devrimi: Darwin ve Wallace’ın Hayatın Coğrafyası Üzerine Görüşleri” D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cenkçiler) sf. 117-145 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Morgan, J., Lambert, D., 2005. *Teaching School Subjects 11-19: Geography.* Teaching school subjects 11-19 series . Routledge, Abingdon
- Murphy J. W., 1995. *Postmodern Toplumsal Analiz ve Postmodern Eleştiri* (Çev. H. Arslan) Eti Yayınları. İstanbul
- Ölgen, M. K., 2001. “Sibercografya: Yeni Bir Coğrafi Yaklaşım” *Ege Coğrafya Dergisi* **12** (1):51-58
- Oruç, Ş, Tokcan, H., Demirkaya, H., 2006. *Yapılandırmacı Yaklaşım Bir Örnek. Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi.* Beyaz Kalem Yayıncılık, Ankara
- Özçağlar, A., 2003. *Coğrafyaya Giriş* 3. Baskı. Hilmi Usta Matbaacılık. Ankara
- Özey, R., 2008a. *Osmanlı Döneminden Bugüne Coğrafya.* <http://cografyapaylasim1.blogcu.com/osmanli-doneminden-bugune-cografya-makale/3047039> (Son erişim: 12 Ocak 2011)
- Özey, R., 2008b. *Günümüz Dünya Sorunları* Aktif Yayıncılık. İstanbul
- Özgen, N., 2009. “Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Teknolojisinin Coğrafya Öğretimindeki İşlevselliği: Göç Konusu ile İlgili Örnek Bir Ders Uygulaması” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.* **9** (4):1853-1894
- Özgen, N., 2011a. “Fiziki Coğrafya Dersi Öğretim Metoduna Farklı Bir Yaklaşım: Gezi- Gözlem Destekli Öğretim” *Marmara Coğrafya Dergisi* **23**:373-388
- Özgen, N., 2011b. “Coğrafya Öğretmen Adaylarının Coğrafya Algıları: Türkiye Örneği” *E-Journal of New World Sciences Academy.* **6** (4):2569-2587
- Özgüç, N., 1998. *Kadınların Coğrafyası.* Çantay Kitabevi. İstanbul
- Özgüç, N., Tümertekin, E., 2000. *Coğrafya: Geçmiş, Kavramlar.* Coğrafyacılar Çantay Kitabevi. İstanbul
- Öztürk, M., 2006. “Coğrafya eğitimini yeniden düşünmek: yeni bin yılda sorgulayan, problem çözen ve karar verebilen öğrenciler” *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* **20**:439-451.

- Paradiso, M. 2003. "Geography of the Information Society: A New Culture of Hybrid Spaces?" Presented at *The Cultural Turn in Geography Conference*, University of Trieste <http://etabeta.univ.trieste.it/dspace/bitstream/10077/847/1/c1paradi.pdf> (Son erişim: 12. 12. 2010)
- Pattison, W.D., 1964. "The Four Traditions of Geography" *Journal of Geography* **63**(5):211-216
- Rupke, N., 2010. "Alexander von Humboldt ve Devrim: Varnhagen von Ense Yazışmalarının Alımlanma Coğrafyası" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler) sf. 357-371 Yapı Kredi Yayınları. İstanbul
- Ryan, J. R., 2010. "Fotografçılık, Görsel Devrimler ve Victoria Coğrafyası" D. N. Livingstone, C. W. J. Withers (Editörler) *Coğrafya ve Devrim* (Çev. D. Cençiler) sf. 217-255 Yapı Kredi Yayınları İstanbul
- Sauer, C. O., 1927. "Recent Developments in Cultural Geography" E.C. Hayes (Editör) *Recent Developments in Social Sciences* sf. 154-212, J.B. Lippincott, New York.
- Schafer, F. K., 1953. "Exceptionalism in Geography: A methodological Examination" *Annals of the Association of American Geographers* **43** (3):226-249
- Senemoğlu, N., 1998. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* Özsen Matbaası. Ankara
- Sevgi, C., 1984. "Coğrafyanın Günümüzdeki Bilgi Kuramsal Görünümü Nedir?" *Ege Coğrafya Dergisi* **2**:48- 56
- Slater, F., Lambert, D., 1998. "Introduction: Examining Values in Geographical and Environmental Education" *International Research in Geographical and Environmental Education* **7**(2):140-141
- Stoddart, D. R., 1987. "To Claim the High Ground: Geography for the end of the Century" *Transaction of the Institute of British Geographers* **12** (3):327-336
- Stoltman, J. P., 1991. *Teaching Geography at School and Home*. ERIC Digest. <http://www.ericdigests.org/1992-5/geography.htm> adresinden (Son erişim: 04. Şubat 2010)
- Tuan, Y.- F., 1976. "Humanistic Geography" *Annals of the Association of American Geographers* **66** (2):266-276.
- Tümertekin, E., 1990. *Çağdaş Coğrafi Düşüncenin Oluşumu ve Paul Vidal de la Blache*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3603. İstanbul
- Tümertekin, E., 1994. *Beşeri Coğrafyaya Giriş* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. No. 2464 İstanbul
- Tunçel, H., 2002. "Türk Öğrencilerin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* **12** (2):83-103
- Turan, İ., 2002. "Lise Coğrafya Derslerinde Kavram ve Terim Öğretimi ile İlgili Sorunlar" *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* **22** (2):67-84
- Türk Dil Kurumu. Büyük Sözlük. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Uluğtekin N., Bildirici, İ. Ö., 2002. "Web Kartografya" *Selçuk Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Öğretiminde 3 0. Yıl Sempozyumu* 16-18 Ekim 2002. Konya
- Yavan, N., 2005. "Bilim Felsefesi Bakımından Coğrafyada Pozitivist Yaklaşım" *Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı* sf. 405- 411 İstanbul
- Ziegler, J., 2004. *Dünyanın Yeni Sahipleri ve Onlara Direnenler* (Çev. M. N. Demirtaş) Altın Kitapları Yayınevi. İstanbul.

